

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας
Διευθυντοῦ τοῦ Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας

ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΛΒΟΥ

«ὩΔΗ ΕΙΣ ΙΟΝΙΟΥΣ» *

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ὑπῆρξεν ὁ ἐνθουσιώδης καὶ φιλό-
πατρις ποιητής, ὅστις διὰ τῶν εἵκοσι πινδαρικῶν ᾠδῶν του ὕμνησε τὴν σκλη-
ρῶς ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα καὶ ἔψαλε τὴν ἀρετὴν καὶ τὰ εὐγενῆ ἰδανικά, τὰ
ὁποῖα ἐνέπνεον τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας θυσιαζομένους συμπατριώτας.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἑλληνικῶν ᾠδῶν, ὁ ποιητής ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα εἰς
ἰταλικήν, ἀγγλικήν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν¹, κατωτέρας βεβαίως λογοτεχνι-
κῆς ἀξίας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ παντελῶς ἔστερημένα ἐνδιαφέροντος. Τὰ πλεῖστα
τούτων εἶχον παραμένει ἀνέκδοτα ἢ καὶ ὅλως ἄγνωστα, κατεσπαρμένα εἰς
χειρόγραφα ἢ δυσεύρετα περιοδικά. Τελευταίως ὅμως ἐκίνησαν τὴν προσο-
χὴν τῶν ἐρευνητῶν², ἡ δὲ συγκέντρωσις αὐτῶν συνέβαλεν ἱκανῶς εἰς τὴν
πληρεστέραν γνωριμίαν καὶ ἀσφαλεστέραν ἐκτίμησιν τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ
μεγάλου ποιητοῦ μας³.

Μεταξὺ τῶν ἔργων αὐτῶν τοῦ Κάλβου, ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς, διὰ
τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἐπὶ τὴν περαιτέρω παραγωγὴν αὐτοῦ,
εἶναι ἡ «Ὡδή εἰς Ἰονίους», γραφεῖσα ἰταλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ode agli
Ionii».

Βραχεῖα εἰσαγωγὴ — ἐπίσης εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν — ἐξηγεῖ τὴν ἀφορμὴν

* Μέρους τῆς παρούσης μελέτης ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν Νέα Ἑστία, ἔτ.
ΙΑ', τόμ. 21, 15 Ἀπριλίου 1937, σελ. 564 - 575.

1. Γ. Θ. Ζώρ α, Τὰ ἔργα τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, Νέα Ἑστία (Ἀφιέρωμα εἰς
Ἀνδρέαν Κάλβον), Σεπτέμβριος 1960, σελ. 87 - 106.

2. Γ. Θ. Ζώρ α, Andrea Calbo: Opere Italiane: Teramene, Le Danaïdi
e scritti minori, a cura del prof. Giorgio Zoras, Istituto per l'Europa Orien-
tale, Roma 1938, Το ὅ α ὁ ὅ, Ἀνδρέου Κάλβου: Πολεμικαὶ διατριβαὶ (Ἄγνω-
στα δοκίμια τοῦ ποιητοῦ τῶν Ὡδῶν), Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς
Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1957.

3. Ἐκδοσιν τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Κάλβου ἐλπίζω ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ πραγμα-
τοποιήσω προσεχῶς.

καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ ποιήματος, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ νέον ὕμνον τοῦ Κάλβου πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα του, τὴν Ζάκυνθον : ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἐκθειάζει τὸν πατριωτικὸν χαρακτῆρα τῆς ᾠδῆς του, προσθέτων ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔργου ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς φιλοπατρίας, ποὺ τὸ ἐμπνέει.

Διὰ νὰ κατανοηθῇ καλύτερον ἡ ᾠδή καὶ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τὸ ὅποιον ἐγράφη, πρέπει νὰ ἔχῃ τις ὑπ' ὧσιν τὴν κατάστασιν καὶ τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πολιτικὰς περιπετείας τῆς Ἑπτανήσου, ἡ ὁποία, ἐνῶ δικαίως ἐπεθύμει — καὶ αἱ διάφοροι ὑποσχέσεις τῶν Δυνατῶν τῆς ἐπέτρεπον νὰ ἐλπίζῃ — βεβαίαν καὶ ταχεῖαν τὴν ἀνεξαρτησίαν της, ἔβλεπεν ἀντιθέτως νὰ μεταβάλλεται εἰς κέντρον διεκδικήσεων τῶν μεγάλων Δυνάμεων καὶ θέατρον ἀτίμων ραδιουργιῶν. Οἱ φιλοπάτριδες Ἑπτανήσιοι ὑπέμενον βαρέως τὴν κατάστασιν, τὰ δὲ ὑψηλότερα πνεύματα δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἐκφράσουν τὴν ὀργὴν καὶ τὴν λύπην των διὰ τὴν σκληρὰν συμπαγγινίαν, ἣτις ἐπαίζετο εἰς βάρος των. Ὁ Κάλβος, πνεῦμα ἐλεύθερον, καὶ ἔνθερος πατριώτης, εὐρισκόμενος, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Δὲ Βιάζης, « ἐν ἐξεγέρσει καὶ ἐν στιγμῇ ἱεροῦ θυμοῦ », συνέθεσε τὴν ᾠδὴν εἰς Ἰονίους, τὴν ὁποίαν ἐμπυκνώνει βαθεῖα ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν Πατρίδα. Ἡ μῆνις κατὰ τῶν τυράννων τοῦ ὑπενθυμίζει καὶ τὴν ἀνάλογον κατάστασιν τῆς Ἰταλίας, ὅπου τότε ἔζη καὶ ἡ ὁποία διετελεῖ ὑπὸ ξένον ζυγόν. Ψέγει τοὺς Ἰταλοὺς, οἵτινες ὑπομένουν τὴν τυραννίαν καὶ καταφέρεται κατὰ τῆς ἐθνικῆς ἀμεριμνησίας δύο μεγάλων λαῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ἐξ αἰτίας τῶν πονηρῶν χρόνων τῆς δουλείας, ἐμετροῦντο, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὰ δάκτυλα οἱ ἔχοντες τὴν συναίσθησιν τοῦ ἐθνικοῦ καθήκοντος ἐνώπιον τῶν τυράννων κατακτητῶν, ποὺ ἐμόλυνον τὴν ἀγίαν καὶ ἱερὰν χώραν των.

Ἡ ὀρμητικότης ὅμως καὶ ὁ αὐστηρὸς τόνος κατεκρίθησαν ἀπὸ τὸν φίλον του Φωσκόλον, ὁ ὁποῖος τὸν συμβουλεῖ νὰ δεικνύεται ὀλιγωτέρον ὠργισμένος καὶ τραχὺς πρὸς τοὺς δυστυχοῦντας. Ἰσως μάλιστα, ἔνεκα τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν τοῦ Φωσκόλου, ὁ Κάλβος ἀφῆκε τὴν ᾠδὴν του ἀνέκδοτον¹.

Ὅπως δὴ ποτε, ἡ ἰταλική, καθὼς καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ᾠδαί, εἶναι δεῖγμα τῆς ἀπεριορίστου φιλοπατρίας καὶ τῶν ἀγνῶν φιλελευθέρων αἰσθημάτων τοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ, τῆς ἀφοσιώσεώς του εἰς τὴν Ἀρετὴν (μὲ τὴν εὐρεῖαν κάλβειον σημασίαν), τῆς εὐγενοῦς ὑπερηφανείας καὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς Πατρίδος Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας προβλέπει εὐτυχὲς τὸ μέλλον.

1. Πάντως κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἀντέγραψε τὸ κείμενον εἰς πλείονα ἀντίτυπα, ἅτινα ἐκυκλοφόρησε μεταξὺ τῶν φίλων του. Εἷς τινες παρατηρήσεις τούτων, ἀπαντᾷ εἰς τὰς σημειώσεις εἰς τὴν ᾠδὴν, ὡς θέλομεν ἶδει κατωτέρω.

Παραθέτομεν κατωτέρω τὸ ἱταλικὸν κείμενον τῆς ᾠδῆς¹, περιλαμβάνον σύντομον εἰσαγωγὴν, τὴν ᾠδὴν καὶ σημειώσεις ἐπεξηγηματικὰς ἢ σχόλια εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ᾠδῆς :

ODE AGLI IONII

Argomento.

L'Imperatore Alessandro prometteva al nostro Capodistria corcirese che l'Ionìa sarebbe repubblica; ma un traditore ponea ne' giornali, che sarebbero date queste belle Isole a quel re di Napoli che trovavasi dimezzato il regno, e confinato in Sicilia; onde un timore che avvenisse questa mia disgrazia mi dettò questa ode.

La ragione poetica sarà intesa da pochi; e troveranno quelli che non vi penetrano aver io spesso parlato alla rinfusa. Tanto meglio; misurerò l'animo di chi mi legge dalla critica; a cui non risponderò che quando ella sia umana, e diretta a me solo.

Qualcuno ancora confrontando con questa ode la mia canzone del 1811 scritta a Napoleone troverà da biasimarmi nella condotta; ma sappia che scrissi allora a quello scettrato mosso dalle miserie di tutta l'Europa; e lo diceva grande facendogli capire che l'oggetto principale delle mie rime era la speranza del desistere dalle sanguinose ed

1. Τὸ κείμενον τῆς ᾠδῆς, ἥτις ἐπὶ μακρὰ ἔτη παρέμενεν ἀνέκδοτος, ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον, ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ ποιητοῦ, ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ φασκολιστοῦ Camillo Antona-Traversi, Una lettera inedita di Ugo Foscolo e una canzone inedita di Andrea Calvo, Nuova Antologia, II serie, vol. XLVI, anno XIX, 1884, σελ. 209-227, Τοῦ αὐτοῦ, Studi su Ugo Foscolo, Milano 1884, σελ. 279-330, Τοῦ αὐτοῦ, Ugo Foscolo, Corbaccio 1926, σελ. 305-339. Ἑλληνικὴ μετάφρασις — μὲ σημαντικὰς παρανοήσεις — ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σπ. Δὲ Βιάζη, Τὰ ἱταλικά καὶ τὰ ἐν περὶ λόγῳ ἔργα τοῦ Κάλβου, Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησις, Μάιος 1918 - Ἀπρίλιος 1919. Τὸ ἱταλικὸν κείμενον περιελήφθη εἰς τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἐκδοθέντα ἱταλικά ἔργα τοῦ ποιητοῦ, ὑπὸ τὸν τίτλον < Andrea Calvo: Opere italiane: Teramene, Le Danaïdi e scritti minori, a cura del prof. G. Zoras >, ἐνθ' ἄν., σελ. 16-18 καὶ 109-114. Τὸ ἱταλικὸν κείμενον, μετὰ μεταφράσεως καὶ ἐκτενοῦς σχετικῆς μελέτης, ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ, ὑπὸ τὸν τίτλον < Ἡ ᾠδὴ εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου >, Νέα Ἑστία, ἐνθ' ἄν. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην δὲν περιελήφθησαν αἱ σημειώσεις τοῦ ποιητοῦ, ἀφορῶσαι κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰ ἱταλικά πράγματα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μελέτης μου εἰς τὴν Νέαν Ἑστίαν, ἐδημοσιεύθησαν αἱ σχετικαὶ μελέται Μ. Γιαννοπούλου, Ἀνδρέας Κάλβος, Ἀθῆναι 1960, σελ. 103-106 καὶ Κ. Πορφύρη, Καλβικά διάφορα, Ἀθῆναι 1960, σελ. 11-15. Εἰς τὴν μετὰ χεῖρας μελέτην περιλαμβάνεται τὸ πρῶτον τὸ κείμενον καὶ ἡ μετάφρασις τῆς ᾠδῆς καὶ τῶν σημειώσεων.

atroci risse; e poichè andava cantando che l'Inghilterra accendeva le guerre, gli parlava di pace come d'un mezzo che avrebbe rotto i pensieri di quegl'Isolani. — In ogni modo però la renunzio, e la maledico come quella che non fece quanto le aveva imposto; chè anzi fu visto la terra da quel tempo in poi beversi il sangue di quasi un milione di combattenti; ardere famose città; devastare provincie, e mille iniquità da conquistatori.

Vili! qual opra; o quale
magnanimo pensiero;
quale, o schiavi, si vide
atto da voi pietoso?
5 qual amor puro, e vero?
Ahi! non sorgesti, o Sole,
a illuminare in essi,
che non patria, nè dei,
non leggi hanno, nè core,
10 che perfidi ozi, o rei
fatti: su loro, ah mai
splendan lieti i tuoi rai!

Mira come veloci,
i forsennati, accorrono
15 tese le mani a stringere
della volubil Dea
le chiome ingiuste; mira
pigri sovra le morbide
piume odorate il fianco,
20 per non bell'opre stanco
adagiando, la ruota
attender altri: o vili
od empì, a lor la Dea
lieta sì mostri, o rea.

Te udì l'età passata
d'un sacerdote a' prieghi
scender giù dall'Olimpo
rimbalzandoti a tergo
la fulgente faretra,
25 e dall'arco d'argento
il fischio uscir de' strali
tanto agli Achei fatali.

A che non odo anch'io,
non del misero vulgo
se ingannato si muova;
ma contro cui ritorce
i tuoi favori a danno
delle virtù paterne;
a che non odo anch'io
il sibilo sonante
dell'arco tuo funesto?
Vedi tu come infesto
di corvi, è l'aureo monte
e intorbidato il fonte?

Patria loro è la terra
ed il più ricco, e forte
loro è signor. — Ah invano
tentò guastarmi il core
la forza, o l'auro altrui;
e bench'io viva in queste
deliziose valli
fra cui l'argenteo passo
suona d'Arno che bagna
sponde vaghe di mille
fiori odorosi; ah mai
di te Zacinto mia...

Chè balsamo soave
alle viscere mie
è l'aura tua leggera...
e s'io rimembro i cedri,
e gli aranci materni
ond'io n'ebbi cosparse
e le giovani chiome
de' grati fiori, e il seno,

Ch'io mi scordi non fia
di te Zacinto mia.
Ma te più ancor sospiro,
amo te più, che madre
mi fosti, e sei; chè dove
oda il mio voto Giove,

quando la mano e il senno
 in pro del greco lustro
 spesi, a me vengan meno ;
 fra i colli tuoi frondosi
 75 vorrei come il mio primo
 dar l'ultimo sospiro.

Ma se barbare genti
 hanno guasto e corrotto
 ogni costume, ah ! come
 80 quel terren che ha prodotto
 i trecento famosi,
 e chi di Maratona
 o di Platea ne' campi
 fra' bellicosi lampi
 85 coll'urlo, e colla spada
 le molte armate Perse
 affrontando disperse
 e a libertà fea strada ;

O rammentando quelli
 90 immensi Genii ond'ebbe
 fama cotanta, d'arti
 cultori, e di scienze ;
 di quel terren che speme
 reca di bel futuro,
 95 ah ! come, o Greci, or voi
 come soffrite i danni ?

Deh togliete gli affanni
 memori dell'antico
 vostro splendore : il brando
 100 folgor celeste è quando
 amor patrio lo ruoti.
 E venne un tempo il Celta
 e abbeverava audace
 nelle Castalie fonti
 105 i guerreschi corsieri ;
 e già pensando ai sacri
 tesor gli antri fremente
 empiea d' urlo insolente.

110 *Quando torbido il cielo*
di negre nubi ammantasi ;
e il gran nume di Delo
ecco ; e per mille folgori
strepitar la sua destra
dalle vette del monte ;
115 *e gl'immensi macigni*
scagliando, e impetuoso
il turbo intorno intorno
fremendo all'armi inique,
favorir le percosse
120 *che amor di patria mosse.*

Ahi più che il tempo, il sonno
cangia il core ! e infelice
questa Italia in cui vivo
suggendo i più bei fiori
125 *a darvi il mele ; un tempo,*
quando il core sovrano
e avea l'alma divina,
fu superba reina.

Ed or vedila schiava
130 *per troppo sonno, e lacera ;*
e se ingannata scosse
la testa, e rugginosa
impugnò la sua spada,
ahi ! non s'avvide, misera,
135 *che al suo talento il core*
mancava, e il prisco ardore ;
e che rotava il ferro
non gloriose palme
a coglier, no : mietea
140 *per altrui mente, e rea.*

Non già i tuoi figli il ferro
snudaro, Italia, mossi
dall'amore di te ;
ma a vieppiù lacerarti
145 *il tuo bel seno, e darti,*
ingrati sempre ! in mano

a novello tiranno.
 Sulle famose tue
 reliquie assisi i vati
 150 delle vittorie antiche
 cantar gl'inni, e di pianto
 sonar l'arpa, tu ascolti;

Ma vedi stulto il volgo
 come li guarda, e ride;
 155 e chinando la fronte
 sognar quiete, ed oro? —
 Me felice! se intorno
 alla mia tomba suoni:
 Fur la tua vita, e i carmi
 160 a' Greci utili doni.

NOTE

Nota 1. all' intiera stanza prima.

E fra i milioni che conta l' Europa vedrai pochi a cui non spettino le mie parole; e questi pochi non sono già i signori degli altri, ma quelli che conservano la purità di core; che, del resto, vedi i Re star vilmente sommessi ai Popoli, ed i Popoli infamemente ai Re.

Nota 2. all' intiera stanza seconda.

Ugo Foscolo dettandomi il suo Inno alle Grazie ritondava un simile pensiero; e sapendo che l' indole pazientissima, e generosa del mio amico, ti avrebbe a forza di lima privato di questo squarcio, lo riporto non dal punto ch'io dovrei, ma per l' intiero. — Sarai, o lettore, dilettrato dall'armonia di questi versi; e quando no, o non sei, o non fosti mai amato dalle Muse: leggi, e riconosci.

Chi le Grazie adorò, manda agli afflitti
 Un pietoso sospir simile ai lai
 D'usignuol che le meste ombre lusinghi.
 E qual vento che lungi al pellegrino
 Annunzia i pomi dell'arancio, e i lauri,
 All'umane virtù candido arride.
 E ad immago del sol quando la bianca

*Nebbia adugge le tarde erbe maligne
Fra cui zampilla il rivo; e di quel foco
Fa chiaro il rivo, e sol le piante uccide;
Così alle Dive mie piace contesto
L' industrie vel dell' ironia che i dardi
Troppo acuti del ver temprà a' mortali.*

*Simile un velo, se pur vera è fama,
Un dì Aspasia tessea lungo l' Ilisso,
Era allor delle Dee sacerdotessa.
E ne fe' dono a Socrate che primo,
Banchettando fra gli Attici garzoni,
Cebebrò i riti del celeste amore
Alle Grazie libando. E a lui le Grazie
Coronavàn di nettare te tazze,
E l'addussero a' seggi ove le Dive
Da' nemi della terra hanno rifugio.
Quindi il veglio mirò sotto a' suoi piedi
Correr obliquo di Fortuna il carro
Da' viventi inseguito: e quel pietoso
Gridò invano dall'alto: A cieco Duce
Seguaci siete, o miseri; e vi scorge
Dove in bando è pietà, dove il Tonante
Più adirate le folgori abbandona
Su gl' ingrati mortali. O nati al pianto
E alla fatica; se virtù vi è guida
Dalla fonte del duol sorge il diletto.*

Nota 3. al verso 17.

E Pindaro ti dà esempio di più arditi epiteti: vedi anche Virgilio, verso il fine del 7° libro:

...punguis ubi, et placabilis ara Dianae,

dove la fertilità della terra protetta da Diana, e l'epiteto di *placabilis*, proprio alla Dea, è dato all'ara. — E, nel principio del 6°:

*...horrendaeque procul secreta Sibyllae
antrum immane, petit...*

E qui *immane* significa atroce, come ben lo intese il Caro. — E, fra gl'Italiani, il Petrarca usò

Con un vento angoscioso di sospiri,

in vece di: *vento d'angosciosi sospiri*, e:

...o per prigion crudele, e fera

per la crudeltà e la ferita d'Amore che dava simile prigion. E quel venerando sacerdote delle Muse fu mezzo assassinato dagl'insulsi parolai del suo tempo per aver dato alle armi l'epiteto della cagione che moveva chi le vestiva, senza pensare come la maggior parte degli autori che citavano nel loro Dizionario avevano traslatata la velocità dei cavalli su' carri, e chiamati spietati i colpi o la mano del pari che la persona da cui si partivano. — Misero quel poeta che fa da matematico.

Nota 4. alla intiera stanza terza.

Squarcio tolto di pianta da Omero, e che si male sentiva quel plebeo traduttore e poeta, che ebbe, e, quel ch'è peggio, ha tuttora tanta fama, per avere, dicono, maneggiata sovranamente la lingua toscana: leggilo, ti prego,

*et crimine ab uno
disce omnes.*

*D'Olimpo dalle cime ei scese irato
Nel suo cuore; coll'arco in sulle spalle
E col turcasso d'ogni parte chiuso.
Di lui irato su gli omeri le frecce
Rimbombavan, mentr'egli si movea,
Ed invisibil già di notte a guisa.
Fattosi poscia delle navi a tiro,
S'assise, e trasse la divina freccia,
Ed orribil fischiò l'argentea corda.*

Dove, lasciando a parte i modi snervati e le ripetizioni noiose, che tolgono al quadro Omerico quel moto e quella vita che lo distingue, vedi Apollo coll'arco sulle spalle a guisa dei nostri fucilieri; e senti rimbombare le frecce sulle di lui spalle come fossero cannonate; inoltre Apollo irato scende dall'Olimpo, e si mette a sedere a tiro delle navi; ma il Salvini era della Crusca, e professore di lettere greche.

Non memo il Cesarotti, smanioso di vestire Omero alla foggia de' suoi tempi e della sua testa, trovava errori massicci le più belle circostanze; e dove tronca e ricuce in modo che non riconosci nemmeno il titolo. Forse avrà conosciuto il colorito naturale e bello della poesia italiana, ma certamente si è ingannato in quello di Omero: chè da per tutto ha fatto versi da tamburo, ed ha male distinto il tempo dell'armonia del suo Poeta. Ed in questo pezzo senti romoroso precipitar Apollo per poi mettersi a sedere e ferire i Greci comodamente:

*A tergo ha l'arco e la faretra; i dardi
Strepitando sull'omero rimbalzano,
Mentr'ei s'avanza iratamente: ei piomba
Vestito di caligini; alle navi
S'asside in vista e già già scocca. Orrendo
Stride per l'aere un cigolio confuso
D'invisibili strali.*

Dove ha trovato in Omero invisibili strali? dove cigolio confuso? dove il vestito di caligine? — al contrario, dove ha lasciato la faretra tutta chiusa? l'andar del Nume simile a notte? dove il suono distinto della corda che vibra lo strale; poscia il fischio dello strale, che rompe l'aria? Disgrazia che i traduttori sieno o Grecisti, o Poeti! E Monti ha colto più nel segno benchè non sappia di greco, ed abbia tradotto aiutato da' grammatici, e da letterali parafrasi latine.

*...Mettean le frecce orrendo
Su gli omeri all'irato un tintinnio
Mentre i passi movea, calando avvolto
Di notturna caligine. Piantossi
Delle navi al cospetto: indi uno strale
Liberò dalla corda, ed un ronzio
Terribile mandò l'arco d'argento.*

Ed in questo luogo ὁ ἔξεται dell'originale significa *piantarsi*. Senti ora i versi greci:

*Βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων χωόμενος κῆρ,
τόξ' ὥμοισιν ἔχων ἀμφορρεφά τε φαείριον·
ἔκλαγξαν δ' ἄρ' οἷοιτο ἐπ' ὤμων χωομένοιο,
αὐτοῦ κινηθέντος· ὃ δ' ἦϊε νυκτὶ δοικῶς.
ἔξετ' ἔπειτ' ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἰὼν ἔηκε·
δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.*

Almeno Foscolo confessa in una nota nel suo esperimento sull'*Iliade* di non aver saputo imitare questo ultimo verso; pure vedi come più ch'altri vi si accosta:

*...alle spalle agita l'arco
E tutta chiusa la faretra; i dardi
Van tintinnando al dorso dell'irato
Mentre movea simile a notte: ai legni
Piantasi in vista disfrenando il dardo
E orrendo un suon mandò l'arco d'argento.*

Ed il difetto medesimo si trova più marcato nel Monti che dovrebbe far sentire o uno dei due suoni, o nominar prima l'arco d'argento, poscia il ronzio che n'esce.

Nota 5. alla intiera stanza quarta.

Scriveano i Greci per popoli liberi ed avevano per ricompensa la miglioranza dei costumi; ma i Latini ebbero in mira d'adulare i monarchi, e d'ottenere la loro protezione; quindi vedi il genio di Virgilio, d'Orazio e d'altri, rivolto a favorire Augusto. Tristo esempio onde si corruperro quei popoli, e dimenticarono i loro diritti. Molti de' presenti studiano sull'*Eneide*, e sulle odi di quelli il come farsi scrittori della circostanza, affettando libertà quando si trucidava un Re, e sommissione quando se ne innalza un altro: il povero Cesarotti morì con questa infamia; e ne vedrò morire degli altri e molti.

Nota 6. alla intiera stanza sesta.

Foscolo canta nelle *Grazie* così di Zacinto:

*Sacra città è Zacinto. Eran suoi templi,
Era ne' colli suoi l'ombra de' boschi
Sacri al tripudio di Diana, e al coro;
Nè ancor Nettuno al reo Laomedonte
Muniva Ilío di torri inclite in guerra.
Bella è Zacinto. A lei versan tesori
L'Angliche navi; a lei dall'alto manda
I più fecondi rai l'eterno sole;
Limpide nubi a lei Giove concede
E selve ampie d'Ulivi, e liberali
I colli di Lico: rosea salute
Spirano l'aure dal felice arancio
Tutte odorate, e da' fiorenti cedri.*

Nota 7. al verso 74.

Ed Omero ogni volta che ha nominato Zacinto gli dà nome di selvosa.

Nota 8. al verso 78.

Il commercio dei Maomettani ha imbastardito molti de' nostri costumi, ed annientati i più necessari; non abbiamo più giuochi pubblici in cui la gioventù per nobile emulazione concorra; ma vedi molti di noi dediti al lusso effeminato dell'Asia: non scuole pubbliche dove s'insegnino le virtù di cui s'ornavano i nostri avi; nè abbiamo che miserabili recinti pieni di grammatici e di teologi, e questi pure sono aggravati da pesantissime imposizioni.

Nota 9. al verso 95.

Abbiamo tiranni nella Grecia a migliaia: il Gran Signore è il meno pesante. Vedresti ogni Bascià ed ogni Jannizzero esercitare atrocissime

crudeltà su i paesani che per dolcezza di carattere non seguono l'esempio de' Mainotti od altri simill a questi. E si racconta questo del Bascià di Jannina: Traversando quel torrente che trovasi poche miglia a sera d'Arta stava per annegare, quando un bifolco lanciandosi nell'acqua lo ricondusse salvo alla riva; non avea appena ripreso fiato che comandò fosse troncata la testa al suo liberatore, dicendo non voler essere debitore della vita ad un bifolco.

Nota 10. alla stanza decima e undecima.

Questa e l'altra stanza ti sarà piana per un passo dell'*Attica* di Pausania.

Nota 11. al verso 124.

È un anno passato che m'affatico a vivere come posso, e a studiar come voglio nelle biblioteche di Firenze per contraccambiare la mia patria. E, Lettore mio, stupirai quand'io ti raccontassi che coll'idea di accorciarmi il viaggio mi sono sforzato a visitare qualche luogo ove pubblicamente s'insegna la bella letteratura, e che sono fuggito a gambe? — Ho visto muover labbra, e lingue, e riscaldar cervelli a tutt'andare; e spenti ed agghiacciati i cori. — Ho dimandato qualche classico da leggere in un intervallo che mi sentiva stanco d'ascoltar pagine sulle figure rettoriche, e mi furono dati gli estemporanei del Gianni. Me misero!

Nota 12. alla intiera stanza 13.

Comincia da qualche verso prima, e seguitando tutta questa, e molta dell'altra stanza, troverai cose, che molti non intenderanno, e ti chiederanno dei perchè; rispondigli:

« Domandatene pur l'histoire vostre ».

Nota 13. al verso 148 ed altri.

E intendi non tutti; ma rari come Machiavello, Alfieri, Foscolo collo splendido stile e coll'animo puro; e Fantoni fra essi, bench'io non lo apprezzo che perchè ha scritto con lodevole intenzione alcune delle sue poesie chiamate odi; e forse lo saranno.

Nota 14. alla metà dell'ultima stanza.

Mi fu notata come contraddizione l'aver io detto nel principio della mia ode che non il popolo, poichè opera alla cieca, ma quelli che male lo consigliano meritarsi l'ira celeste; ed in questo luogo, che i

vati consigliano bene, ma stolto il volgo non gli ascolta; e, certo, a prima vista, sembra così; ma non già se ben si rifletta. Poichè prima dico che sieno saettati quelli che consigliano male, facendo grazia a quelli che sono ingannati; poi pensando che il volgo è stato ingannato trovo (come pur troppo è così) che stoltamente non ode quei pochi che lo vorrebbero ridur saggio; ma li deride e sogna la vana felicità. — Lettore mio, ti sembra piano questo discorso?

Nota 15. all'ultimo verso dell'ode.

Il mio amico Ginesi, i di cui scritti ti raccomando come quelli di un giovine pieno di magnanimi pensieri, disse alcuna cosa contro l'armonia di quest'ultimo verso: ho tentato più volte di mutarlo, ma sono andato peggiorando: ho bisogno che questa mia composizione chiuda con queste parole; tutt'altra tôrrebbe molta parte di quello che esse esprimono in quanto a me. — Non t'impazientire, o Lettore, e leggilo come lo lascio. — Sta sano.

Aggiunte.

Ti ho troppo presto salutato, o Lettore, chè non mi ricordava doverti avvertire che quanto ti dico contro la meravigliosa attrazione, più che della virtù, dell'oro e dell'ozio, non ti sia sospetto sapendo ch'io vivo lontano dalle ricchezze; poichè sai bene che anche l'amante di Laura, quantunque fosse fra gli agi e gustasse le delizie, e di Valchiusa e di quanto il suo stato elevato gli procacciava, cantava:

*La gola, il sonno, e l'oziose piume
Hanno dal mondo ogni virtù sbandita.*

* *

Παραθέτομεν κατωτέρω, κατὰ τὸ δυνατόν, πιστὴν ἐν πεζῷ μετάφρασιν τῆς ὑποθέσεως, τῆς ᾠδῆς καὶ τῶν σχετικῶν σημειώσεων τοῦ ποιητοῦ, μετὰ τινων ἀπαραιτήτων σχολίων καὶ ἐπεξηγήσεων¹.

1. Μετάφρασις τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς ᾠδῆς ἐγένετο κατὰ καιροὺς ὑπὸ Σπ. Δε Βιάζη, Γ. Θ. Ζώρα, Μ. Γιαννοπούλου καὶ Κ. Πορφύρη εἰς τὰς ἤδη ἀνωτέρω μνημονευθείσας σχετικὰς μελέτας. Αἱ σημειώσεις τοῦ ποιητοῦ μεταφράζονται τὸ πρῶτον κατωτέρω.

ΩΔΗ ΕΙΣ ΙΟΝΙΟΥΣ

Ὑπόθεσις.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν ἡμέτερον Καποδίστριαν, Κερκυραῖον, ὅτι ἡ Ἐπὶ τήνδε θὰ ἐγίνετο Δημοκρατία· ὁμως εἰς προδότης ἔδημοσίευσεν εἰς τὰς ἐφημερίδας ὅτι αἱ ὥραται αὐταὶ νῆσοι θὰ παρεχωροῦντο εἰς τὸν βασιλέα ἐκεῖνον τῆς Νεαπόλεως, τοῦ ὁποίου εἶχε διχοτομηθῇ τὸ βασίλειον, ὃ ἴδιος δὲ εἶχε περιορισθῇ εἰς τὴν Σικελίαν. Ὅθεν ὁ φόβος, μήπως πραγματοποιηθῇ ἡ δυστυχία αὐτῇ μοῦ ὑπηγόρευσε τὴν ᾧδὴν ταύτην.

Ὁ ποιητικὸς λόγος θὰ ἐννοηθῇ ἀπὸ ὀλίγους· ἐκεῖνοι δέ, οἱ ὅποιοι δὲν ἐμβαδύνουν εἰς αὐτόν, θὰ εὗρουν ὅτι πολλάκις ὠμίλησα συγκεχυμένως. Τόσον τὸ καλύτερον· θὰ ἐκτιμήσω τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστου μου ἀπὸ τὴν κριτικὴν του· εἰς ταύτην δὲ δὲν θὰ ἀπαντήσω, εἰμὶ ἐφ' ὅσον εἶναι ἀνθρωπίνη καὶ ἀπευθύνεται μόνον πρὸς ἐμέ.

Ἄλλος τις, ἀκόμη, συγκρίνων πρὸς τὴν ᾧδὴν αὐτὴν τὸ ποίημά μου τοῦ 1811, τὸ ὅποτον ἀπηύθυνα πρὸς τὸν Ναπολέοντα, θὰ μὲ μεμφθῇ διὰ τὴν συμπεριφορὰν μου. Ἄς γνωρίζῃ ὁμως ὅτι ἔγραψα τότε πρὸς τὸν σκηπτροῦχον ἐκεῖνον, ὠθούμενος ἀπὸ τὰς ἀθλιότητας ὀλοκλήρου τῆς Εὐρώπης· καὶ τὸν ἀπεκάλουν Μέγαν, προσπαθῶν νὰ τὸν κάμω νὰ ἐννοήσῃ ὅτι κύριον ἀντικείμενον τῶν στίχων μου ἦτο ἡ ἐλπίς νὰ παύσῃ τοὺς αἱματηροὺς καὶ σκληροὺς ἀγῶνας. Ἐπειδὴ δὲ διέδιδεν ὅτι ἡ Ἀγγλία ἐξέκαie τοὺς πολέμους, τοῦ ὠμίλουν περὶ τῆς εἰρήνης ὥς τοῦ μέσου, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ κατετρίβοντο αἱ προθέσεις τῶν Νησιωτῶν ἐκείνων.

Ὅπως δὲ ποτε, τὸ ἀποκηρύσσω καὶ τὸ καταρῶμαι, διότι δὲν ἐπέτυχεν ὅ,τι τοῦ εἶχον ἀναθέσει· ἀντιθέτως, μάλιστα, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶδομεν τὴν γῆν νὰ πίνῃ τὸ αἷμα ἐνὸς περίπου ἑκατομμυρίου πολεμιστῶν, νὰ καίωνται περίφημοι πόλεις, νὰ καταστρέφωνται περιοχαί, καὶ ἀπείρους ἀδικίας τῶν κατακτητῶν.

α'

Δειλοί! ποῖον ἔργον ἢ ποῖαν γενναίουφυχον σκέψιν· ποῖαν, ᾧ δοῦλοι, εὐσπλαγχνον προᾶξιν εἶδε κανεὶς ἀπὸ σᾶς; ποῖαν ἀγάπην ἀγνὴν καὶ ἀληθῆ; Αἶ, δὲν ἀνέτειλες, ᾧ Ὁλῖε, διὰ νὰ φωτίξῃς δι' ἐκείνους, οἱ ὅποιοι οὔτε πατρίδα οὔτε θεοὺς οὔτε νόμους οὔτε καρδίαν ἔχουν, ἀλλ' ἐπίβουλον ὀκηγρίαν ἢ ἐνόχους πράξεις· ἐπ' αὐτῶν, ᾧ! ποτὲ ἄς μὴ λάμπουν χαρομόσυνοι αἱ ἀκτῖνες σου.

β'

Κοίτα, ταχεῖς, οἱ παράφρονες πῶς τρέχουν μὲ τειταμένας τὰς χεῖρας νὰ σφίγγουν τῆς ἀσάτου θεᾶς τὴν ἄδικον κόμην· κοίτα, πῶς, ὀκηγροί, ἐξα-

πλώνοντες εἰς μαλακὰ εὐώδη στρώματα τὸ πλευρόν, ὅχι ἀπὸ καλὰς πράξεις κατὰκοπον, ἄλλοι ἀναμένουν τὴν σειρὰν των. Πρὸς αὐτοὺς, δειλοὺς ἢ κακοῦργους, ἡ θεὰ ἄς δεικνύεται εὐθυμος ἢ ἔνοχος.

γ'

Ἡ παλαιὰ ἐποχὴ εἶδε σὲ μὲν νὰ κατέλθης, χάρις εἰς τὰς δέησεις ἐνὸς ἱερέως, τοῦ Ὀλύμπου, ἐνῶ ἐπὶ τῶν ὤμων σου ἀνετινάσσετο ἡ στίλβουσα φαρέτρα, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀργυροῦ τόξου νὰ ἐξέρχεται ὁ συριγμὸς τῶν βελῶν, τόσων μοιραίων διὰ τοὺς Ἀχαιοὺς.

δ'

Διατί δὲν ἀκούω καὶ ἐγὼ, οὐχὶ ἐναντίον τοῦ δυστυχοῦς ὄχλου, ἂν ἀπατηθεὶς κινῆται, ἀλλ' ἐναντίον παντὸς μετατρέποντος τὴν εὐνοϊάν σου πρὸς ζημίαν τῶν πατρῶων ἀρετῶν, διατί δὲν ἀκούω καὶ ἐγὼ τὸν ἡχηρὸν συριγμὸν τοῦ ὀλεθροῦ τόξου σου; Βλέπεις πῶς ἀπὸ κόρακας ἔχει μιανθῇ τὸ εὐγενὲς ὄρος καὶ θολωθῇ ἡ λίμνη;

ε'

Πατρίς των εἶναι ἡ γῆ, ὁ πλουσιώτερος δὲ καὶ ὁ ἰσχυρότερος εἶναι κύριός των. — Ἀ! μάτην προσεπάθησε νὰ μοῦ διαφθείρῃ τὴν καρδίαν ἡ δύναμις ἢ ὁ χρυσὸς τῶν ἄλλων. Καίτοι δὲ ζῶ εἰς τὰς τερπνὰς αὐτὰς κοιλάδας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀνιηχεῖ τὸ ἀργυροῦν ρεῦμα τοῦ Ἄργου, ὅστις βρέχει θελκτικὰς ὄχθας μὲ μύρια εὐώδη ἄνθη, ἂ! ὦ Ζάκυνθός μου, ποτὲ σέ...

ς'

Διότι γλυκὺς βάλοσμος εἰς τὰ σπλάγχνα μου εἶναι ἡ ἐλαφρὰ αὔρα σου... καὶ ἂν ἀναπολῶ τὰ κίτρα καὶ τὰς μητρικὰς πορτοκαλλέας, μὲ τὰ προσφιλεῖ ἄνθη τῶν ὁποίων εἶχον ράνει καὶ τὴν νεαρὰν κόμην καὶ τὸ στήθος,

ζ'

Ἄς μὴ συμβῇ ποτὲ νὰ σὲ λησμονήσω, ὦ Ζάκυνθός μου. Ἀλλ' ἐγὼ σὲ διαρκῶς περισσότερον ποθῶ, περισσότερον ἀγαπῶ, ἥτις ὑπῆρξες μήτηρ μου καὶ ἀκόμη εἶσαι. Ἄν δὲ ὁ Ζεὺς εἰσακούσῃ τὸν πόθον μου, διαν, ἀφοῦ καταναλῶσω τὰς χεῖρας καὶ τὸν νοῦν μου ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ μεγαλείου, ἀπονεκρωθοῦν ταῦτα, ἥθελα, ἀνάμεσα εἰς τοὺς πολυφύλλους λόφους σου, ὡς τὴν πρώτην, οὕτω καὶ τὴν τελευταίαν νὰ ἐκβάλω πνοήν.

η'

Ἀλλ', ἂν βάρβαρα ἔθνη κατέστρεψαν καὶ διέφθειραν τὰ ἥθη, ἂ! πῶς ἡ γῆ ἐκείνη, ἥτις ἐγέννησε τοὺς περιφήμους τριακοσίους καὶ ἐκείνους, οὔτι-

νες εἰς τὰ πεδία τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Πλαταιῶν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀστραπῶν τοῦ πολέμου, μὲ βοὴν καὶ μὲ τὴν σπάθην τὰ πολλὰ περσικὰ στρατεύματα ἀντιμετωπίζοντες διέσπειραν, καὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἤνοιξαν τὸν δρόμον·

θ'

ἦ ἐνθουμούμενοι τὰς ὑπερόχους ἐκείνας Διανοίας, διὰ τῶν ὁποίων ἀπέκτησε τοσαύτην φήμην, καλλιεργητὰς τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, τῆς γῆς ἐκείνης, ἥτις φέρει τὴν ἐλπίδα εὐτυχοῦς μέλλοντος, ᾄ! πῶς, ὦ Ἕλληνες, τῶρα σεῖς, πῶς ὑποφέρετε τὰς καταστροφάς;

ι'

Φεῦ! ἀπαλαχθῆτε ἀπὸ τὰ ἄλγη, ἀναπολοῦντες τὴν ἀρχαίαν σας αἴγλην: τὸ ξίφος εἶναι οὐράνιος κεραυνός, διὰ τὸ ἀκονίζει ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος. Ἦλθέ ποτε ὁ Κέλτης καὶ θρασὺς ἐπότιζεν εἰς τὴν Κασταλίαν πηγὴν τοὺς πολεμικοὺς ἵππους, σκεπιόμενος δὲ ἦδη τοὺς ἱεροὺς θησαυροὺς, βρέμουν ἐγέμισε τὰ ἄντρα μὲ αὐθάδεις ἰαχάς.

ια'

Ὅτε ὁ σκοτεινὸς οὐρανὸς ἀπὸ μελανὰ νέφη καλύπτεται, ἰδοὺ ὁ μέγας θεὸς τῆς Δήλου· ἡ δεξιὰ του κορτεῖ κεραυνοὺς ἀπὸ τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους, ἐκσφενδονίζων δὲ πελωρίους βράχους καὶ ὀρμητικὴν ἀνεμοζάλην γύρω γύρω βρέμουνσαν εἰς τὰ ἄδικα ὄπλα, εὐνοεῖ τοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη παρεκίνησεν.

ιβ'

Ἄ! περισσότερον τοῦ χρόνου, ὁ ὕπνος μεταβάλλει τὴν καρδίαν! δύστηνος δὲ ἡ Ἰταλία αὐτῇ, εἰς τὴν ὁποίαν ζῶ ἀποροφῶν τὰ ὠραιότερα ἄνθη διὰ τὰ σὰς δώσω μέλι, εἰς τὸ παρελθόν, διε εἶχε καρδίαν ὑψηλὴν καὶ θείαν ψυχὴν, ὑπῆρξεν ὑπερήφανος βασίλισσα.

ιγ'

Τώρα τὴν βλέπεις δούλην ἀπὸ τὸν πολὺν ὕπνον καὶ κατερρακωμένην. Ἄν δέ ποτε ἀπατηθεῖσα ὕψωσε τὴν κεφαλὴν καὶ ἤρπασε τὴν σπάθην ἐσκωριασμένην, ᾄ, δὲν ἀντελήφθη ἡ ταλαίπωρος ὅτι ἀπὸ τὴν βούλησίν της ἔλειπεν ἡ καρδιά καὶ ἡ παλαιὰ ὁρμή, καὶ ὅτι ἐκίνει τὸν σίδηρον, διὰ τὰ θρέψῃ ὄχι ἐνδόξους φοίνικας, ὄχι· ἐθέρριζε διὰ σκοποὺς ἄλλων, καὶ ἦτο ἔνοχος.

ιδ'

Δὲν ἀνέσுραν τὰ τέκνα σου, ὦ Ἰταλία, τὸν σίδηρον, ὠθούμενα ἀπὸ τὴν πρὸς σὲ ἀγάπην, ἀλλὰ διὰ τὰ σοῦ πληγώσουν ἀκόμη περισσότερον τὸ

στῆθός σου, καὶ νὰ σὲ παραδώσουν, ἀγνώμονα πάντοτε! εἰς χεῖρας τοῦ νέου τυράννου. Ἐπὶ τῶν ἐνδόξων σου λειψάνων καθημένους σὺ ἀκούεις τοὺς ποιητὰς νὰ ψάλλουν τοὺς ὕμνους τῶν παλαιῶν νικῶν καὶ νὰ κροῦουν τὴν δακρύβρεκτον λύραν.

ι ε'

Βλέπεις ὁμως τὸν μαζὸν ὄχλον πῶς τοὺς κοιτάζει καὶ γελᾷ, κλίνων δὲ τὸ μέτωπον νὰ ὀνειρεύεται ἡσυχίαν καὶ χρυσόν; Εὐτυχὴς ἐγὼ! ἂν ἐπὶ τοῦ τάφου μου ἀντηχῇ: ὀπῆρξαν ἡ ζωὴ σου καὶ τὰ ποιήματά σου εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπωφελεῖ δῶρα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ¹

Σημείωσις 1, εἰς ὁλόκληρον τὴν πρώτην στροφὴν.

Μεταξὺ τῶν ἑκατομμυρίων, τὰ ὁποῖα ἀριθμεῖ ἡ Εὐρώπη, θὰ εὕρῃς ὀλίγους, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἀρμόζουν οἱ λόγοι μου. Οἱ ὀλίγοι δὲ οὗτοι δὲν εἶναι βεβαίως οἱ τύραννοι τῶν ἄλλων, ἀλλ' οἱ διατηροῦντες τὴν ἀγνότητα τῆς καρδίας· κατὰ τὰ ἄλλα, βλέπεις τοὺς μὲν βασιλεῖς νὰ ὑποτάσσωνται ἀνάνδρως εἰς τοὺς λαούς, τοὺς δὲ λαοὺς ἐπονειδίστως εἰς τοὺς βασιλεῖς.

Σημείωσις 2, εἰς ὁλόκληρον τὴν δευτέραν στροφὴν.

Ὁ Οὐγὸς Φώσκολος, ὑπαγορεύων εἰς ἐμὲ τὸν Ὕμνον τοῦ εἰς τὰς Χάριτας, διετύπωσεν ὁμοίαν σκέψιν. Γνωρίζων δὲ ὅτι ὁ λίαν ὑπομονητικὸς καὶ γενναῖόφρων χαρακτήρ τοῦ φίλου μου, διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπεξεργασίας θὰ σὲ ἐστέρει τοῦ ἀποσπασματος τούτου, τὸ ἀναφέρω, οὐχὶ ἀπὸ τοῦ σημείου, ποὺ θὰ ὤφειλον, ἀλλ' ἐξ ὁλοκλήρου. Θὰ εὐφρανθῇς, ὦ ἀναγνώστα, ἀπὸ τὴν ἀρμονίαν τῶν στίχων τούτων· ἐν ἀρνητικῇ δὲ περιπτώσει ἡ δὲν εἶσαι ἡ δὲν ὑπῆρξες ποτὲ προσφιλὴς εἰς τὰς Μούσας: διάβασε καὶ κρῖνε τὸν ἑαυτὸν σου. (Ἀκολουθεῖ τὸ ἀπόσπασμα τῶν Χαρίτων) ².

Σημείωσις 3, εἰς τὸν στίχον 17.

Ὁ Πίνδαρος σοῦ παρέχει παραδείγματα τῶν πλέον τολμηρῶν ἐπιθέτων· βλέπε ἐπίσης τὸν Βεργίλιον, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου βιβλίου:

1. Αἱ σημειώσεις αὗται, ἡ τοὐλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν, εἶναι μεταγενέστεραι τῆς ᾧδης, ὡς μαρτυρεῖ τὸ γεγονός ὅτι εἰς σημειώσεις τινὰς ὁ Κάλβος ἀπαντᾷ εἰς παρατηρήσεις φίλων ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ποιήματος.

2. Οἱ στίχοι οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὸν δεύτερον ὕμνον τῶν Χαρίτων, ἐπιγραφόμενον < Vesta > (Ἑστία, στίχ. 69 - 99), παρουσιάζουν δὲ αἰσθητὰς διαφορὰς ἀπὸ τὴν τελικὴν ἐκδοσιν τοῦ ἔργου.

...pinguis ubi, et placabilis ara Dianae¹,

ὅπου ἡ εὐφορία τῆς ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος προστατευομένης γῆς καὶ τὸ ἐπίθετον *placabilis*, ἀνῆκον εἰς τὴν θεάν, ἀποδίδονται εἰς τὸν βωμόν. Καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 6ου :

...horrendaeque procul secreta Sibyllae
antrum immane petit²...

Ἐδῶ *immane* σημαίνει φοβερός, ὥς ὁρθῶς τὸ ἀντελήφθη ὁ Caro³. Μεταξὺ δὲ τῶν Ἰταλῶν, ὁ Πετράρχης ἔγραψε :

*Con un vento angoscioso di sospiri*⁴,

ἀντί: *vento d'angosciosi sospiri*, καί :

...o per prigion crudele, e fera⁵

ἀναφερόμενος εἰς τὴν σκληρότητα καὶ τὸ τραῦμα τοῦ Ἑρωτος, ὅστις ἐπέφερε τοιαύτην αἰχμαλωσίαν. Καὶ ὁ σεβαστὸς ἐκεῖνος θεράπων τῶν Μουσῶν⁶ κατεκρεουργήθη σχεδὸν ἀπὸ τοὺς ἀηδεῖς φλυάρους τῆς ἐποχῆς του, διότι ἀπέδωκεν εἰς τὰ ὅπλα τὸ ἐπίθετον τοῦ αἰτίου, ὅπερ ἐκίνει τοὺς φέροντας αὐτὰ, χωρὶς νὰ σκεφθοῦν ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων, τοὺς ὁποίους ἀνέφερον εἰς τὸ Λεξικὸν των, εἶχον μεταφέρει τὴν ταχύτητα τῶν ἵππων εἰς τὰ ἄρματα καὶ εἶχον ἀποκαλέσει ἀνηλεῆ τὰ κτυπήματα ἢ τὴν χεῖρα, ὅπως καὶ

1. Βεργιλίου, Αἰνείας, VII, 764. Ὁ πλήρης στίχος ἔχει ὡς ἑξῆς :

litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.

2. Βεργιλίου, Αἰνείας, VI, 10-11. Οἱ δύο στίχοι ἔχουν ὡς ἑξῆς :

*praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae
antrum immane petit, magnam cui mentem animunque.*

3. Annibal Caro, γνωστὸς Ἰταλὸς φιλόλογος (1507-1566). Πλὴν ἄλλων σημαντικῶν ἔργων, περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του, ἔκαμε μετάφρασιν τῆς Αἰνείας, ἣτις, καίτοι δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβής, διακρίνεται ὁμως διὰ τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν ἀριστοτεχνικὴν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου, ὥστε δικαίως θεωρεῖται ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ εἶδους.

4. Petrarca, Rime, XVII :

*Piovanmi amare lagrime dal viso
con un vento angoscioso di sospiri.*

5. Petrarca, Trionfo d'Amore, στίχ. 39. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Nessun vi riconobbi, e s'alcun v'era
di mia notizia, avea cangiata vista
per morte o per prigion crudele e fera.*

6. Ἐννοεῖ τὸν Πετράρχην.

αὐτὸ τὸ πρόσωπον τὸ ὁποῖον εἶχε καταφέρει ταῦτα. Δυστυχῆς ὁ ποιητής, ὅστις γίνεται μαθηματικός.

Σημείωσις 4, εἰς ὁλοκλήρον τὴν τρίτην στροφὴν.

Ἀπόσπασμα ληφθὲν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὸν Ὅμηρον¹, τὸ ὁποῖον τόσον κακῶς ἠγνόησεν ὁ χυδαῖος ἐκεῖνος μεταφραστὴς καὶ ποιητής², ὅστις ἔσχε καί, ἔτι χειρόν, ἔχει ἀκόμη τοσαύτην φήμην, διότι, ὡς λέγουν, ἐχρησιμοποίησεν ἀριστοτεχνικῶς τὴν τοσκανικὴν γλῶσσαν. Σὲ παρακαλῶ, ἀνάγνωσέ το :

*et crimine ab uno
disce omnes*³.

(Ἀκολουθεῖ ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις τῶν ὁμηρικῶν στίχων Α, 44 ἐπ.)⁴:

Ἀφίνων κατὰ μέρος τοὺς ἐκνευριστικούς τρόπους καὶ τὰς ἀνιάρας ἐπαλήψεις, αἵτινες ἀφαιροῦν ἀπὸ τὴν ὁμηρικὴν εἰκόνα τὴν χαρακτηρίζουσιν αὐτὴν κίνησιν καὶ ζωηρότητα, βλέπεις τὸν Ἀπόλλωνα μὲ τὸ τόξον ἐπὶ τῶν ὤμων, ὡς εἶναι οἱ σύγχρονοι τυφεκιοφόροι, καὶ ἀκούεις τὰ βέλη νὰ ἀντηχοῦν ἐπὶ τῶν νώτων του, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ κανονιοβολισμῶν. Ἐπίσης ὁ Ἀπόλλων κατέρχεται τοῦ Ὀλύμπου ἐξωργισμένος καὶ ἀθήηται εἰς ἀπόστασιν βολῆς ἀπὸ τῶν πλοίων⁵ ἐν τούτοις ὁ Salvini⁶ ἀνῆκεν εἰς τὴν Crusca⁶ καὶ ἦτο καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Παρομοίως, ὁ Cesarotti⁷, ἐν τῇ μανίᾳ του νὰ ἐνδύσῃ τὸν Ὅμηρον κατὰ

1. Ἡ στροφή αὕτη, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ποιητής, ἐγράφη κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Ὁμήρου (βλ. Ὁμ., Α, 43 ἐπ.).

2. Ἐννοεῖ τὸν μεταφραστὴν τῆς Ἰλιάδος Anton Maria Salvini, περὶ οὗ κατωτέρω.

3. Βεργιλίου, Αἰνείας, II, 65 - 66. Τὸ πλήρες χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
disce omnes.*

4. Στίχοι ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Salvini.

5. Anton Maria Salvini, Ἰταλὸς φιλόλογος καὶ λογοτέχνης (1653 - 1729). Συνέβαλεν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Crusca (βλ. κατωτέρω) καὶ συνέγραψε πολλὰ ἔργα. Μετέφρασε, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἡσίοδον, τὸν Ἀνακρέοντα, τὸν Θεόκριτον κ.ά. Αἱ μεταφράσεις του ὅμως θεωροῦνται μετριωτάτης ἀξίας, ἂν μὴ ἐξ ὁλοκλήρου ἀτυχεῖς.

6. Ἡ Accademia della Crusca εἶναι ἐκ τῶν παλαιωτέρων ἰταλικῶν ἀκαδημιῶν, ἰδρυθεῖσα κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος καὶ λειτουργοῦσα ἕκτοτε ἀνελλιπῶς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἔργων τῆς Ἀκαδημίας ταύτης εἶναι ἡ σύνταξις τοῦ περιφήμου λεξικοῦ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης « Vocabolario degli accademici della Crusca », ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐν Ἑνετίᾳ τῷ 1612. Ἐκτοτε ἐγένοντο ἐπανειλημμένοι διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις εἰς μεταγενεστέρas ἐκδόσεις.

7. Melchior Cesarotti, Ἰταλὸς συγγραφεὺς καὶ φιλόλογος (1730 - 1808). Μεταξὺ τῶν ἔργων του, τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν εἰς τεσσαράκοντα τόμους, συγκαταλέγεται

τὸν συρμὸν τῆς ἐποχῆς του καὶ κατὰ τὴν ἰδικήν του ἀντίληψιν, ἐθεώρει σοβαρὰ σφάλματα τὰς ὠραιότερας εἰκόνας· ἄλλοτε δὲ κόπτει καὶ ράπτει, εἰς τὸν τρόπον ὥστε δὲν ἀναγνωρίζεις οὐδὲ κἂν τὸν τίτλον. Ἴσως ἐγνώριζε τὸν φυσικὸν καὶ ὥραϊον χαρακτήρα τῆς ἰταλικῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἀναμφιβόλως ἠπατήθη εἰς τὸν τοῦ Ὅμηρου· διότι ἔγραψε πάντοτε στίχους ἐντυπωσιακοὺς, παρενόησεν ὅμως τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀρμονίαν τοῦ Ποιητοῦ του. Εἰς τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα ἀκούεις τὸν Ἀπόλλωνα νὰ σπεύδῃ μὲν θορυβώδης, ἔπειτα ὅμως νὰ κάθεται καὶ νὰ πλήττῃ τοὺς Ἑλληνας μὲ ἡρεμίαν :

(Ἀκολουθεῖ ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις τῶν αὐτῶν ὁμηρικῶν στίχων Α, 44 ἐπ.)¹.

Ποῦ ἀνεκάλυψεν εἰς τὸν Ὅμηρον τὰ ἀόρατα βέλη ; ποῦ τὸν συγκεχυμένον τριγμὸν ; ποῦ τὸ ὀμιχλῶδες ἔνδυμα ; — καί, ἀντιθέτως, ποῦ ἐγκατέλειψε τὴν φαρέτραν ἐξ ὀλοκλήρου κεκλεισμένην ; τὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν νύκτα πορείαν τοῦ θεοῦ ; ποῦ τὸν καθαρὸν ἤχον τοῦ σχοινίου, τὸ ὁποῖον ἐξαπολύει τὸ ἀκόντιον καὶ ἔπειτα τὸν συριγμὸν τοῦ ἀκοντίου, διασχίζοντος τὸν ἀέρα ; Ἀποτελεῖ δυστύχημα τὸ ὅτι οἱ μεταφρασταὶ εἶναι ἢ ἑλληνισταὶ ἢ ποιηταί ! Ὁ Monti² ἐπέτυχε καλύτερον, καίτοι ἀγνοεῖ τὴν ἑλληνικὴν καὶ μετέφρασε βοηθούμενος ἀπὸ γραμματικῶν καὶ ἀπὸ λογοτεχνικῶν παραφράσεων εἰς λατινικὴν γλῶσσαν :

(Ἀκολουθεῖ ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις τῶν αὐτῶν ὁμηρικῶν στίχων Α, 44 ἐπ.)³.

Ἐνταῦθα τὸ ἐξέται τοῦ πρωτοτύπου σημαίνει *piantarsi*. Ἀκουσε τοὺς ἑλληνικοὺς στίχους :

Βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων χωόμενος κῆρ,
τόξ' ὥμοισιν ἔχων ἀμφορεφέα τε φαρέτρην·
ἐκλαγξαν δ' ἄρ' ὅςτοι ἐπ' ὤμων χωομένοιο,
αὐτοῦ κινηθέντος· ὁ δ' ἦϊε νυκτὶ ἐοικώς.
ἔξειτ' ἔπειτ' ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἰὼν ἔηκε·
δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένητ' ἀργυρέοιο βιοῖο⁴.

καὶ μετάφρασις τῆς Ἰλιάδος εἰς πεζόν, μετὰ πολλῶν σημειώσεων καὶ παρατηρήσεων. Κατὰ τὴν μετάφρασιν, ἐπέφερον αἰσθητὰς ἀλλοιώσεις εἰς τὸ κείμενον, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸ ποίημά του < La morte di Ettore >.

1. Στίχοι ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Cesarotti.

2. Vincenzo Monti, Ἰταλὸς λογοτέχνης καὶ φιλόλογος (1754 - 1828), φίλος τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Καίτοι ὁ ἴδιος ἠγνόνει τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, χρησιμοποιοῦν λατινικὰς καὶ ἰταλικὰς μεταφράσεις, μετέφρασε τὴν Ἰλιάδα, κατὰ τὸν τρόπον ἀριστοφυγκματικόν, ὥστε τὸ ἔργον τοῦτο νὰ θεωρῆται ὡς ἡ ἀξιολογωτέρα ἀπόδοσις τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους.

3. Στίχοι ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Monti.

4. Ὁ μ ῆ ρ ο υ, Α, 44 ἐπ. Τὸ χωρίον ἀρχίζει ὡς ἑξῆς διὰ τοῦ στίχου 43 :

Ὡς ἔφατ' εὐχόμενος, τοῦ δ' ἔκλυε Φοῖβος Ἀπόλλων,

Ὁ Φώσκολος, τοῦλάχιστον, ὁμολογεῖ εἰς σημειώσιν τοῦ δοκιμίου του μεταφράσεως τῆς Ἰλιάδος ὅτι δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποδώσῃ τὸν τελευταῖον τοῦτον στίχον· καὶ ὁμως κοίτα πῶς πλησιάζει περισσότερον πρὸς αὐτόν :

(Ἀκολουθεῖ ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις τῶν αὐτῶν ὁμηρικῶν στίχων Α, 44 ἐπ.)¹.

Τὸ αὐτὸ ἐλάττωμα εἶναι περισσότερον καταφανὲς εἰς τὸν Monti, ὅστις θὰ ἔπρεπε νὰ κάμῃ, ὥστε νὰ ἀκουσθῇ ὁ εἰς τῶν δύο κορότων, ἢ νὰ ἀναφέρῃ πρῶτον τὸ ἀργυροῦν τόξον καὶ κατόπιν τὸν παρ' αὐτοῦ προκαλούμενον βόμβον.

Σημείωσις 5, εἰς δλόκληρον τὴν τετάρτην στροφὴν.

Οἱ Ἕλληνες ἔγραφον διὰ λαοὺς ἐλευθέρους καὶ εἰς ἀντάλλαγμα ἐπετύγχανον τὴν καλυτέρευσιν τῶν ἡθῶν· ἀλλ' οἱ Λατίνοι ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ κολακεύουν τοὺς μονάρχας καὶ νὰ ἐπιτύχουν παρ' αὐτῶν προστασίαν· διὸ βλέπεις τὴν ἰδιοφυίαν τοῦ Βεργιλίου, τοῦ Ὀρατίου καὶ ἄλλων νὰ τείνῃ νὰ κολακεύῃ τὸν Αὐγουστον. Οὐλιβερόν παράδειγμα, ἔνεκα τοῦ ὁποίου διεφθάρσαν οἱ λαοὶ ἐκείνοι καὶ ἐλησμονήσαν τὰ δίκαιά των. Πολλοὶ τῶν συγχρόνων μελετοῦν εἰς τὴν *Αἰνείαδα* καὶ εἰς τὰς ᾠδὰς ἐκείνων τὸν τρόπον νὰ γίνουν συγγραφεῖς εὐκαιρίας, προβάλλοντες ἐλευθερίαν, ὅταν κατασφάζεται ἕνας βασιλεὺς καὶ ὑποταγὴν, ὅταν ἀναβιβάζεται ἄλλος· ὁ καημένος ὁ Cesarotti² ἀπέθανε μὲ τὸ ὄνειδος τοῦτο· καὶ θὰ ἴδω νὰ ἀποθάνουν ὁμοίως καὶ ἄλλοι, καὶ μάλιστα πολλοί.

Σημείωσις 6, εἰς δλόκληρον τὴν ἑκτὴν στροφὴν.

Ὁ Φώσκολος ὡς ἐξῆς ὑμνεῖ τὴν Ζάκυνθον εἰς τὰς *Χάριτας*³ :

(Ἀκολουθεῖ τὸ γνωστὸν ἀπόσπασμα τῶν *Χαρίτων*, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν Ζάκυνθον)⁴.

Σημείωσις 7, εἰς τὸν στίχον 74.

Καὶ ὁ Ὅμηρος, δσάκις ἀναφέρει τὴν Ζάκυνθον, τὴν ὀνομάζει « ὑλήεσσαν »⁵.

1. Στίχοι ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Φωσκόλου.

2. Περὶ τοῦ Cesarotti βλ. ἀνωτέρω, σελ. 30, σημ. 5. Ὁ Κάλβος ἀναφέρεται εἰς τὸν πρὸς τὸν Ναπολέοντα θαυμασμὸν τοῦ Cesarotti, τὸν ὅποιον διεδήλωσεν εἰς τὸ ποίημα « *Pronea* ».

3. Χάριτες (*Le Grazie*), ὕμνος πρῶτος (*Venere*), στίχ. 48-64.

4. Τὸ κείμενον τοῦ Κάλβου εἰς δύο σημεία ἀπομακρύνεται τῆς τελικῆς διατυπώσεως τοῦ ποιήματος· βλ. στίχ. 60 i più fecondi rai ἀντὶ i più vitali rai καὶ στίχ. 61: limpide nubi ἀντὶ candide nubi.

5. Βλ. Ὁμ. ι, 24 :

Δουλίχιόν τε Σάμη τε καὶ ὑλήεσσα Ζάκυνθος.

Σημείωσις 8 εἰς τὸν στίχον 78.

Ἡ ἀναστροφή μὲ τοὺς Μωαμεθανοὺς διέφθειρε πολλὰ τῶν ἡθῶν μας καὶ ἐξηφάνισε τὰ πλέον ἀπαραίτητα· δὲν ἔχομεν πλέον δημοσίους ἀγῶνας, κατὰ τοὺς ὁποίους νὰ συναγωνίζεται ἡ νεολαία ἐξ εὐγενοῦς ἀμίλλης· ἀντιθέτως, βλέπεις πολλοὺς ἐξ ἡμῶν νὰ προσκολλῶνται εἰς τὴν ἐκτεθηλυμμένην χλιδὴν τῆς Ἀνατολῆς· δὲν ὑπάρχουν δημόσια σχολεῖα, ὅπου νὰ διδάσκεται ἡ ἀρετὴ, ἥτις ἐκόσμει τοὺς προγόνους μας· δὲν ἔχομεν εἰμὴ μόνον ἀθλίους περιβόλους, γεμάτους ἀπὸ σχολαστικούς καὶ θεολόγους, καὶ αὐτοὺς φορτωμένους μὲ καταθλιπτικὰς ἐπιταγάς.

Σημείωσις 9 εἰς τὸν στίχον 95.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχομεν τυράννους κατὰ χιλιάδας· ὁ σουλτᾶνος εἶναι ὁ ὀλιγώτερον βαρὺς. Βλέπεις κάθε πασᾶν καὶ γενίτσαρον νὰ μετέρχεται φρικτέας ὁμότητος κατὰ τῶν χωρικῶν, οὔτινες, ἔνεκα τῆς γλυκύτητος τοῦ χαρακτῆρός των, δὲν ἀκολουθοῦν τὸ παράδειγμα τῶν Μανιατῶν καὶ ἄλλων ὁμοίων πρὸς αὐτοὺς. Μάλιστα περὶ τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων διηγοῦνται τὰ ἑξῆς· Διασχίζων τὸν χεῖμαρρον, ὅστις εὐρίσκεται ὀλίγα χιλιόμετρα πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀρτις, ἐκινδύνευε νὰ πνιγῇ, ὅτε χωρικοὶ ριφθεῖς εἰς τὸ ὕδωρ τὸν ἀνέσυρε σῶον εἰς τὴν ὄχθη· πρὶν ὅμως ἐπανεῦρῃ τελείως τὰς αἰσθήσεις του, διέταξε νὰ ἀποκεφαλισθῇ ὁ σωτὴρ του, λέγων ὅτι δὲν ἐπεθύμει νὰ εἶναι ὀφειλέτης τῆς ζωῆς του εἰς ἓνα χωρικόν¹.

Σημείωσις 10 εἰς τὴν ἐνδεκάτην στροφὴν.

Ἡ παροῦσα καὶ ἡ ἐπομένη στροφή θὰ σοῦ γίνουν εὐκόλως ἀντιληπτὰ ἀπὸ μίαν περικοπὴν τοῦ Παισανίου.

(Ἀκολουθεῖ ἡ περικοπὴ τοῦ Παισανίου)².

Σημείωσις 11 εἰς τὸν στίχον 124.

Παρήλθεν ἔτος, ἀφ' οὔτου προσπαθῶ νὰ ζήσω, ὅπως μοῦ εἶναι δυνατόν, καὶ νὰ μελετήσω, ὅπως ἐπιθυμῶ εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Φλωρεντίας, ἵνα φανῶ ἀντάξιός πρὸς τὴν πατρίδα μου. Θὰ ἐκπλαγῆς δέ, ἀναγνώστὰ μου, ἂν σοῦ ὁμολογήσω ὅτι μὲ τὴν σκέψιν νὰ συντομεύσω τὴν πορείαν, ἐπεξήγησα νὰ ἐπισκεφθῶ μέρη, ὅπου δημοσίᾳ διδάσκεται ἡ ὠραία λογοτεχνία, καὶ ὅτι ἐτράπην εἰς ἄτακτον φυγὴν. Εἶδον νὰ κινοῦνται χεῖλη καὶ γλῶσσαι, νὰ ἐξά-

1. Ὁ Κάλβος ἀναφέρει τὸ γνωστὸν ἀνέκδοτον περὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, χωρὶς νὰ δηλοῖ πόθεν ἐπληροφορήθη τοῦτο.

2. Ὁ Κάλβος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνέφερε σχετικὸν χωρίον τοῦ Παισανίου, τὸ ὁποῖον ὅμως ὁ Antona - Traversi ἔχρινε περιττὸν νὰ μνημονεύῃ.

πιτώνται ἐγκέφαλοι, συνεχῶς ᾗσαν ὅμως ἐσβεσμένοι καὶ ψυχραὶ αἱ καρδίαι¹. 'Εξήγησα κλασσικόν τινα διὰ νὰ διαβάσω εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡμην κουρασμένος νὰ ἀκούω κείμενα περὶ τῶν ρητορικῶν σχημάτων, καὶ μοῦ ἐδόθησαν τὰ αὐτοσχέδια τοῦ Γιάννι². 'Αλλοίμονον εἰς ἐμέ!

Σημείωσις 12 εἰς δλόκληρον τὴν 13 στροφὴν.

'Αν ἀρχίσῃς ἀπὸ μερικοὺς προηγουμένους στίχους καὶ συνεχίσῃς ὅλην τὴν στροφὴν αὐτὴν καὶ μέγα μέρος τῆς ἐπομένης, θὰ εὕρῃς πράγματα, τὰ ὅποια πολλοὶ δὲν θὰ κατανοήσουν καὶ θὰ σοῦ ἐρωτήσουν τὴν αἰτίαν ἁπάντησέ τους :

« Πρωτῆστε διὰ τὴν ἱστορίαν σας ».

Σημείωσις 13 εἰς τὸν στίχον 148 καὶ ἐπ.

'Αντιλαμβάνεσαι οὐχὶ πάντας, ἀλλὰ ὀλίγους, ὥς ὁ Μακιαβέλλης, ὁ 'Αλφιέρης, ὁ Φώσκολος, μὲ τὸ ἐξαίρετον καὶ τὸ καθαρὸν πνεῦμα. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ Fantoni³, καίτοι ἐγὼ προσωπικῶς δὲν τὸν ἐκτιμῶ, εἰμὴ μόνον διότι ἔγραψε μὲ ἀξιέπαινον πρόθεσιν ποιήματά τινα καλούμενα ψδᾶς· ἴσως δὲ καὶ νὰ εἶναι.

Σημείωσις 14 εἰς τὸ ἥμισυ τῆς τελευταίας στροφῆς.

Μοῦ ἐσημειώθη ὅτι ἀποτελεῖ ἀντίφασιν τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ψδῆς μου εἶπον οὐχὶ ὁ λαός, ὅστις ἐνεργεῖ τυφλῶς, ἀλλ' ὅσοι κακῶς τὸν συμβουλευόντες εἶναι ἄξιοι τῆς οὐρανίας ὀργῆς⁴, ἐνῶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑποστηρίζω ὅτι οἱ ποιηταὶ συμβουλευόντες καλῶς, ἀλλ' ὁ ἀνόητος ὄχλος δὲν τοὺς κατανοεῖ. 'Αναμφιβόλως, αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ἐντύπωσις· οὐχὶ ὅμως, ἂν τις ἐμβαθύνῃ καλύτερον. Διότι κατ' ἀρχὰς λέγω ὅτι πρέπει νὰ τιμωρηθοῦν ὅσοι συμβουλευόντες κακῶς καὶ νὰ ἀθωωθοῦν οἱ ἀπατῶμενοι· ἔπειτα ὅμως, σκεπτόμενος ὅτι ὁ ὄχλος ἠπατήθη, εὐρίσκω (καὶ δυστυχῶς αὕτη εἶναι ἡ ἀλήθεια) ὅτι ἀνοήτως δὲν εἰσακούει τοὺς ὀλίγους ἐκείνους, οἵτινες θὰ

1. Ὁ Κάλβος ἐκφράζει τὸν πόνον καὶ τὴν ἀπογοήτευσίν του, διότι δὲν κατώρθωσε νὰ εὕρῃ ἀνώτερα πνεύματα καὶ ἱκανοὺς διδασκάλους, οἵτινες νὰ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς ψυχικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις του.

2. Francesco Gianni, διάσημος ποιητής, κυρίως αὐτοσχεδίων στιχουργημάτων (1750 - 1822). Τὰ ποιήματά του παρουσιάζουν πολλὰς ἀδυναμίας, φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Κάλβος δὲν ἐθεώρει αὐτὸν ἄξιον λόγου συγγραφέα.

3. Giovanni Fantoni, Ἰταλὸς ποιητής (1755 - 1807). Ἐγραψε πολλὰ ἔργα, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ἑκατοντάδα περίπου ψδῶν, διηρημένων εἰς δύο τόμους, ἡρωϊκοῦ ἀλλὰ καὶ διδακτικοῦ περιεχομένου, εἰς ταύτας δὲ ἀναφέρεται ὁ Κάλβος.

4. Βλ. ἀνωτέρω, ἰδίᾳ στ. 33 ἐπ. τῆς ψδῆς.

ἐπεθύμουν νὰ τὸν καταστήσουν συνετόν, ἀλλὰ τοὺς περιπαίζει καὶ ὄνειρεύεται κενὴν εὐτυχίαν. Ἀναγνώστά μου, σοῦ φαίνεται ὁρθὸς ὁ συλλογισμός μου αὐτός :

Σημειώσεις 15 εἰς τὸν τελευταῖον στίχον τῆς ᾠδῆς.

Ἐφίλος μου Ginesi¹, τοῦ ὁποίου σοῦ συνιστῶ τὰ ἔργα ὡς νέου ἐμπνεομένου ἀπὸ γενναιοφρονος σκέψεις, ἐξέφρασεν ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν ἁρμογίαν τοῦ στίχου τούτου. Ἐπεχείρησα ἐπανεπιλημμένως νὰ τὸν τροποποιήσω, ἀλλὰ διαρκῶς τὸν ἥλλαξα ἐπὶ τὰ χεῖρω. Πρέπει τὸ ποίημά μου αὐτὸ νὰ κλείνῃ μὲ αὐτὰ τὰ λόγια² οἰαδήποτε ἄλλα θὰ τὸ ἐστέρουν κατὰ μέγα μέρος τοῦ νοήματος, τὸ ὁποῖον αὐτὰ περικλείουν δι' ἐμέ. Μὴ δυσανασχετήσης, ἀναγνώστα, καὶ ἀνάγνωσέ τον ὡς ἔχει. Ἐχει καλῶς.

Προσθήκαι.

Πολὺ γρήγορα σὲ ἐχαιρέτισα, ὦ ἀναγνώστα, καὶ δὲν ἐνεθυμούμην ὅτι πρέπει νὰ σὲ εἰδοποιήσω ὅτι ὅσα σοῦ λέγω κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἑλξεως τοῦ χρυσίου καὶ τῆς ὀκνηρίας, περισσότερον τῆς ἀρετῆς, δὲν πρέπει νὰ προκαλοῦν τὴν δυσπιστίαν σου, ἐπειδὴ γνωρίζεις ὅτι στεροῦμαι πλούτου· δὲν ἀγνοεῖς δὲ ὅτι καὶ ὁ ἐρωτευμένος μὲ τὴν Λάουραν, καίτοι ἔζη ἐν μέσῳ ἀνέσεων καὶ τέρψεων εἰς Valchiusa καὶ ὅσας τοῦ ἐπέτρεπεν ἡ ὑψηλὴ θέσις του², ἔψαλλε : « ἡ λαιμαργία, ὁ ὕπνος καὶ ἡ ὀκνηρία διεσκόρπισαν τὴν ἀρετὴν ἀπὸ τὸν κόσμον »³.

*
* *

Ἐφίλος μου Κάλβος ἔγραψε τὴν « ᾠδὴν εἰς Ἰονίους » τῷ 1814. Ἦτο ἐπομένως ἀκόμη νεαρῶτατος, μόλις εἴκοσι δύο ἔτων, καὶ ὅμως ἡ ᾠδὴ του αὐτὴ δὲν ἦτο ἡ πρώτη· ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πρὸ τριετίας εἶχε γράψῃ καὶ

1. Ὁ Ginesi, Φλωρεντῖνὸς ποιητής, φίλος προσωπικῶς τοῦ Κάλβου, εἰς τὸν ὁποῖον οὗτος ὑπέβαλλε τὰ ἔργα του, ζητῶν σχετικὰς κρίσεις.

2. Ἐννοεῖ τὸν Πετράρχην. Ἡ Valchiusa εἶναι χωρίον παρὰ τὴν Ἀβινιὸν, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Πετράρχης, ἀναζητῶν τὴν ἡρεμον ζωὴν καὶ τὴν γαλήνην, ἔζησεν ἐπὶ μακρόν (μέχρι τοῦ 1341), ἐπωφελοῦμενος δὲ ἐκ τῆς ἡσυχίας καὶ τοῦ ποιητικοῦ περιβάλλοντος, ἐπέδθη εἰς τὴν συγγραφὴν ποικίλων ἔργων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν ἔπους < Ἀφρικὴ >.

3. Βλ. Petrarca, Rime, VII :

*La gola e 'l sonno e l' oziose piume
hanno del mondo ogni virtù sbandita.*

άλλην, απευθυνομένην πρὸς τὸν Ναπολέοντα, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν διεσώθη τὸ κείμενον.

Ἀπὸ τὸν πρόλογον, τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς προτάσσει τῆς ᾠδῆς, προκύπτει ὅτι αὕτη ἔχει πολιτικὴν ἀφορμὴν, ἐξ αἰτίας τῶν τελευταίων πληροφοριῶν περὶ τῆς τύχης τῆς Ἑπτανήσου, ἐμπνέεται δὲ ἀπὸ τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τοῦ Κάλβου καὶ ἀπὸ τὸ μέγα ἐνδιαφέρον του διὰ τὸ μέλλον τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος του, τὴν ὁποίαν « πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του πάντοτε εἶχεν ». Μανθάνομεν ὅμως ἀκόμη ὅτι τῷ 1811 εἶχεν ἀποστείλει ἄλλην ᾠδὴν πρὸς τὸν Μέγαν Ναπολέοντα, τοῦ ὁποῖου ἐξύμνει τὴν δρᾶσιν, ἐνῷ συγχρόνως κατεφέρετο κατὰ τῆς Ἀγγλίας. Εἶναι γνωστὸν πόσας ἐλπίδας οἱ κάτοικοι τῆς Ἑπτανήσου εἶχον στηρίξει ἐπὶ τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος καὶ πόσον ἔμειναν ἀπογοητευμένοι, ὅτε εἶδον ὅτι αἱ ἐλπίδες τῶν ἦσαν μάταιαι. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὸν Κάλβον, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι βραδύτερον μετεβλήθη εἰς ἄσπονδον ἐχθρὸν τοῦ Ναπολέοντος, μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀποκηρύξη καὶ νὰ καταρᾶσθῃ τὴν ᾠδὴν, πὺν τοῦ εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερῶσει.

Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ ἐχθρότης του αὕτη νὰ ἐπηρεάσθῃ ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τὴν ἀντιπάθειαν, τὴν ὁποίαν ἤσθάνετο πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γαλλίας ὁ φίλος τοῦ Κάλβου Φώσκολος, ὅστις, ὡς γνωστὸν, ἀρνηθεὶς νὰ ὑμνήσῃ τὰ κατορθώματα αὐτοῦ¹, ἔπescen εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Ναπολέοντος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀντιθέτως τοῦ ἐξησφάλισε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν προστασίαν τῶν Ἀγγλῶν.

* *

Ἡ « 'Ωδή εις 'Ιονίους », καίτοι διακρίνεται διὰ τὸ « ἑλληνίζον ὕφος » καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὸ « ὑψηλὸν πάθος », μὲ τὸ ὁποῖον ὁ ποιητὴς ψάλλει τὴν πατρίδα του, ἐν τούτοις δὲν ἀποτελεῖ σημαντικὸν ἔργον, οὔτε εἶναι ἀναμάρτητος ἀπὸ ἀπόψεως ποιητικῆς τέχνης, ὥς δὲ παρατηρεῖ ὁ Φώσκολος εἰς ἐπιστολὴν του, τὴν ὁποίαν ἀναφέρομεν κατωτέρω, δὲν ἐξέρχεται τῆς μετριότητος. Ἐν τούτοις, διὰ τὴν μελέτην τοῦ Κάλβου, ἡ ᾠδὴ αὕτη παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ἀφ' ἐνὸς διότι πρόκειται περὶ ἐνὸς τῶν πρώτων του ἔργων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι εἰς αὐτὴν ἀνευρίσκομεν τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, τὰ ποιητικὰ σχήματα, τὸ ὕφος, τὰς ἐκφράσεις, τὰς εἰκόνας καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς μετέπειτα παραγωγῆς του.

Κύριον χαρακτηριστικὸν καὶ βάσις τῆς ᾠδῆς τοῦ Κάλβου, ἡ λατρεία καὶ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὴν γενέτειράν του Ζά-

1. Ἦδη τῷ 1797 ὁ Φώσκολος εἶχε γράψῃ μίαν ἀπὸ τὰς πρώτας ᾠδὰς του, ὑπὸ τὸν τίτλον *Bonaparte liberatore*. Βραδύτερον, διετύπωσεν ἐναντίον τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος πικρά παράπονα καὶ κατηγορίας.

κυνθον, τὴν ὁποίαν ψάλλει μὲ τὴν αὐτὴν θέρμην καὶ πολλάκις μὲ τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς λέξεις, μὲ τὰς ὁποίας τὴν ὕμνεϊ βραδύτερον καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ᾠδὴν του : « Ἄ! ὦ Ζάκυνθος μου, πότε σέ... Διότι γλυκὺς βάλαμος εἰς τὰ σπλάγγνα μου εἶναι ἡ ἑλαφρὰ αὖρα σου... καὶ ἂν ἀναπολῶ τὰ κίτρα καὶ τὰς μητρικὰς πορτοκαλλέας, μὲ τὰ προσφιλῇ ἄνθη τῶν ὁποίων εἶχον ράνει καὶ τὴν νεαρὰν κόμην καὶ τὸ στῆθος, ἃς μὴ συμβῇ ποτὲ νὰ σὲ λησμονήσω, ὦ Ζάκυνθος μου. Ἄλλ' ἐγὼ σὲ διαρκῶς περισσότερον ποθῶ, περισσότερον ἀγαπῶ, ἥτις ὑπῆρξες μήτηρ μου καὶ ἀκόμη εἶσαι. Ἄν δὲ ὁ Ζεὺς εἰσακούσῃ τὸν πόθον μου... ἤθελα, ἀνάμεσα εἰς τοὺς πολυφύλλους λόφους σου, ὡς τὴν πρώτην, οὕτω καὶ τὴν τελευταίαν νὰ ἐκβάλω πνοήν »¹.

Ἄλλ' ἡ μίμησις καὶ ἡ ἀναλογία δὲν παρατηρεῖται μόνον μὲ τὴν ᾠδὴν « Φιλόπατρις », ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς ᾠδὰς τοῦ Κάλβου, εἰς τὰς ὁποίας ἀπαντοῦν συχνὰ κατὰ λέξιν μεταφράσεις διαφόρων στίχων ἢ ἀνάλογοι ἐκφράσεις τῆς ἰταλικῆς ᾠδῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν κατωτέρω τὰς πλέον χαρακτηριστικὰς, παραβάλλοντες τὰ σχετικὰ κείμενα²:

ODE AGL' IONII

*quale, o schiavi, si vide
atto da voi pietoso?
qual amor puro, e vero?*
(στ. 3-5)

*Mira come veloci,
i forsennati, accorrono
tese le mani a stringere
della volubil Dea
le chiome ingiuste;*
(στ. 13-17)

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΩΔΑΙ

*Ποτέ, ποτέ μὲ δάκρυα
δὲν ἔβρεξεν ἐκεῖνος
τῶν φίλων του τὸ μνημα,
οὔτε τὸ χῶμα ἐφίλησε
τῶν συγγενῶν του.*
(ᾠδὴ II, στρ. ιδ')

*Ἀφρίζουν τὰ ποιήρια
τῆς ἀδικίας· δυνάσται
πολλοὶ καὶ διψασμένοι
ἰδοὺ τ' ἀδράχουν· γέμουσι
μέθης καὶ φόβου.*
(ᾠδὴ V, στρ. ιβ')

1. Βλ. τὴν ἑλληνικὴν ᾠδὴν < Ὁ Φιλόπατρις >, ἰδίᾳ δὲ τὰς στροφὰς γ', ιη' καὶ κγ'. Ὁ Κάλβος διατυπώνει καὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν ᾠδὴν τὴν εὐχὴν, ὅπως ἀποθάνῃ εἰς τὴν προσφιλῇ γενέτειραν.

2. Ἀκολουθοῦμεν τὴν ἐκδοσιν: Ἀνδρέου Κάλβου, Αἱ ᾠδαὶ (Ἡ Ὀύρα - Λυρικά), ἐπιμελεῖα Γ. Θ. Ζώρα, Νέα Ἑστία, Ἀφιέρωμα εἰς Ἄ. Κάλβον, Σεπτέμβριος 1960, σελ. 149 ἐπ. Τὰς ᾠδὰς ἀναφέρομεν κατὰ συνέχειαν διὰ τῆς ἀριθμήσεως I-XX.

*Ah invano
tentò guastarmi il core
la forza, o l' auro altrui ;
(στ. 48-50)*

*Μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
πλούτη ἢ μεγάλα ὀνόματα,
μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
σκήπτρων ἀκτῖνες.
(ᾠδὴ XVI, στρ. δ')*

*è l' aura tua leggera
(στ. 59)*

*Ἰόνιοι Ζέφυροι
(ᾠδὴ I, στρ. ιε')*

*e s' io rimembro i cedri
(στ. 60)*

*ἀπὸ τὴν μυρωδιὰν
τῶν χρυσῶν κίτρων.
(ᾠδὴ I, στρ. ιη')*

*ch' io mi scordi non fia
di te Zacinto mia.
(στ. 65-66)*

*Ποτὲ δὲν σ' ἐλησμόνησα,
ποτέ.
(ᾠδὴ I, στρ. γ')*

*chè dove
oda il mio voto Giove,...
fra i colli tuoi frondosi
vorrei come il mio primo
dar l'ultimo sospiro
(στ. 69-70, 74-76)*

*Ἄς μὴ μοῦ δώσῃ ἡ μοῖρά μου
εἰς ξένην γῆν τὸν τάφον
εἶναι γλυκὺς ὁ θάνατος
μόνον διὰ κοιμώμεθα
εἰς τὴν πατρίδα.
(ᾠδὴ I, στρ. κγ')*

*i trecento famosi
(στ. 81)*

*περίφημοι ψυχαὶ
τριακοσίων Λακωνῶων
(ᾠδὴ II, στρ. ιβ')*

*e chi di Maratona
o di Platea ne' campi
(στ. 82-83)*

*τὸν Ἀσωπὸν καὶ τ' ἄλσος
τοῦ Μαγαθῶνος.
(ᾠδὴ II, στρ. ιβ')*

*fra' bellicosi lampi
coll' urlo, e colla spada
le molte armate Perse
affrontando disperse
e a libertà fea strada ;
(στ. 84-88)*

*Ἀλλά, ὦ ἄσπις Ἑλλάδος,
σὸ ἐπὶ τοὺς Πέρσας ἄστραψες,
κ' ἔγρινον κόνις.
(ᾠδὴ II, στρ. ια')*

*ah ! come, o Greci, or voi
come soffrite i danni?
(στ. 95-96)*

*Πῶς, πῶς τῆς ταλαιπώρου
πατρίδος δὲν πασχίζετε
νὰ σώσητε τὸν στέφανον
(ᾠδὴ XIII, στρ. κζ')*

*Deh togliete gli affanni
memori dell' antico
vostro splendore :*
(στ. 97-99)

*il brando
folgor celeste è quando
amor patrio lo ruoti.*
(στ. 99-101)

*e per mille folgori
strepitar la sua destra
dalle vette del monte ;*
(στ. 112-114)

*sulle famose tue
reliquie assisi i vati*
(στ. 148-149)

*... Τρέξατε, δεῦτε
οἱ τῶν Ἑλλήνων παῖδες,
ἦλθ' ὁ καιρὸς τῆς δόξης·
τοὺς εὐκλεεῖς προγόνους μας
ἄς μιμηθῶμεν.*
(ὥδῃ II, στρ. κβ')

*Ἐὰν τὸ ἀκονίσῃ ἡ δόξα,
τὸ ξίφος κεραυνοῦ·*
(ὥδῃ II, στρ. κγ')

*ὦ Μοῦσαι· τώρα ἀρπάξατε
τὴν πτερωτὴν βροντὴν,
κατὰ σκοπὸν βορέεσατε
μ' εὖστοχον χεῖρα.*
(ὥδῃ V, στρ. ιγ')

*Ἐπὶ τὸ μέγα ἐρεῖπιον
ἡ Ἑλευθερία δλόρθη*
(ὥδῃ XII, στρ. κδ')

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰς κυριωτέρας ταύτας ἀπομιμήσεις, εἰς τὴν ἰταλικὴν ὥδῃν τοῦ Κάλβου ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν βραδύτερον καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ὥδὰς του, ὅπως ἡ τόσον χαρακτηριστικὴ τάσις τοῦ ποιητοῦ νὰ λαμβάνῃ εἰκόνας καὶ νὰ ἀναφέρῃ θεότητας καὶ γεγονότα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Π.χ. : Sole (στ. 6), dei (πολλάκις), volubil dea (στ. 16), Olimpo (στ. 27), Achei (στ. 32), sibilo sonante (στ. 40), arco funesto (στ. 41), Giove (στ. 70), trecento famosi (στ. 81), Maratona (στ. 82), di Platea ne' campi (στ. 83), le molte armate Perse (στ. 86), Celta (στ. 102), Castalie fonti (στ. 104), il gran nume di Delo (στ. 111), mille folgori (στ. 112) κλπ.

Εἰς τὴν « Ὁδὴν εἰς Ἰονίους » ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἴδια τῆς Καλβείου λύρας. Εἰς ταύτην, τῷ ὄντι, παρατηροῦνται :

α') Ἡ συχνὴ χρῆσις τῶν αὐτῶν ἐπιφωνημάτων τῶν ἑλληνικῶν ὥδῶν : Ahi (στ. 6, 121, 134), ah (στ. 11, 47, 79, 95), deh (στ. 97).

β') Ἡ κατάχρησις θανμαστικῶν : vili ! (στ. 1), ahi ! (στ. 6), splendor lieti i rai tuoi ! (στ. 12), il sonno cangia il core ! (στ. 122), ahi ! (στ. 134), ingrati sempre ! (στ. 146), me felice ! (στ. 157).

γ') Αἱ συχναὶ ἐρωτηματικαὶ ἐκφράσεις : quale, o schiavi, si vide atto da voi pietoso ? (στ. 3-4), qual amor puro, e vero ? (στ. 5), a che non

odo anch' io il sibilo sonante dell'arco tuo funesto? (στ. 39-41), vedi tu come infesto di corvi è l' aureo monte e intorbidato il fonte? (στ. 42-44), come, o Greci, or voi come soffrite i danni? (στ. 95-96), e chinando la fronte sognar quiete, ed oro? (στ. 155-156).

δ') Ἡ μεγάλη χοῖσις κλητικῶν: vili (στ. 1), o schiavi (στ. 3), o Sole (στ. 6), Zacinto mia (στ. 56, 66), o Greci (στ. 95), misera (στ. 134), Italia (στ. 142), ingrati sempre (στ. 146).

ε') Ἡ συνήθης ἰδιόρρυθμος σύνταξις τοῦ ποιητοῦ: quale si vide atto da voi pietoso? (στ. 3-4), non patria, nè dei, non leggi hanno, nè core (στ. 8-9) κλπ.

ζ') Ἡ συκὴ χοῖσις τῶν αὐτῶν σχεδὸν ἐπιθέτων, ἅτινα ὁ Κάλβος μετεχειρίσθη καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ᾠδὰς του: magnanimo pensiero (στ. 2), atto pietoso (στ. 4), amor puro e vero (στ. 5), perfidi ozi (στ. 10), lieti rai (στ. 12), volubil dea (στ. 16), chiome ingiuste (στ. 17), morbide piume (στ. 19), bell' opre (στ. 20), fulgente faretra (στ. 29), strali fatali (στ. 32), misero vulgo (στ. 34), virtù paterne (στ. 38), sibilo sonante (στ. 40), arco funesto (στ. 41), aureo monte (στ. 43), deliziose valli (στ. 51), argenteo passo (στ. 52), fiori odorosi (στ. 55), balsamo soave (στ. 57), aura leggera (στ. 59), aranci materni (στ. 61), giovani chiome (στ. 63), grati fiori (στ. 64), greco lustro (στ. 72), colli frondosi (στ. 74), primo, ultimo respiro (στ. 76), barbare genti (στ. 77), bellicosi lampi (στ. 84), immensi genii (στ. 90), bel futuro (στ. 94), antico splendore (στ. 99), folgor celeste (στ. 100), amor patrio (στ. 101), Celta audace (στ. 103), guerreschi corsieri (στ. 105), sacri tesori (στ. 107), urlo insolente (στ. 108), torbido cielo (στ. 109), negre nubi (στ. 110), gran nume (στ. 111), immensi macigni (στ. 115), impetuoso turbo (στ. 117), armi inique (στ. 118), amor patrio (στ. 101), infelice Italia (στ. 123), bei fiori (στ. 124), core sovrano (στ. 126), alma divina (στ. 127), superba reina (στ. 128), schiava e lacera [Italia] (στ. 129-130), ingannata e ruggiosa [Italia] (στ. 131-132), misera (στ. 134), prisco ardore (στ. 136), gloriose palme (στ. 137), bel seno (στ. 145), novello tiranno (στ. 147), famose reliquie (στ. 148-149), vittorie antiche (στ. 150), stulto volgo (στ. 153), utili doni (στ. 160).

Ἡ ᾠδὴ ἂν ἀπὸ μετρικῆς ἀπόψεως ἢ ἰταλικῆς ᾠδῆς ἀπετέλεσεν ἀναμφιβόλως τὴν βάσιν καὶ τὸ πρότυπον τῆς περαιτέρω ἐξελέξεως καὶ τελικῆς διαμορφώσεως τῆς γνωστῆς ἑλληνικῆς Καλβείου στροφῆς. Ἡ « Ὡδὴ εἰς Ἰονίους » ἀποτελεῖται ἀπὸ 160 στίχους, διαιρουμένους εἰς στροφάς, δύο κατὰ συνέχειαν δωδεκαστίχους μὲ πρόθεσιν ὀκταστίχου (12 + 12 + 8, 12 + 12 + 8, 12 + 12 + 8, 12 + 12 + 8, 12 + 12 + 8). Ὡς δὲ βραδύτερον αἱ ἑλληνικαὶ ᾠδαὶ (πλὴν τοῦ πεντασυλλάβου προσθέτου στίχου τοῦ τέλους ἑκάστης στρο-

φῆς), οὕτω καὶ ἡ « Ὁδὴ εἰς Ἰονίους » ἔχει γραφῇ εἰς ἑπτασύλλαβον, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἰταλικὸν μέτρον :

*Vili! qual opra; o quale
magnanimo pensiero;*

Εἰς τὴν ἰταλικὴν μετρικὴν ἰσχύουν οἱ κανόνες ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ὁ Κάλβος ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὴν ἐπισημείωσίν του περὶ μέτρον, ἥτις περιλαμβάνεται εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν ἑλληνικῶν ᾠδῶν του. Ἐπομένως, « ὅτε ἡ τελευταία λέξις ἐνὸς ἑπτασύλλαβου εἶναι προπαροξύτονος, ἡ τετονισμένη συλλαβὴ λέγεται ἕκτη, αἱ δὲ ἐπίλοιποι δύο λογίζονται ὡς μία ». Εἶναι οἱ λεγόμενοι ἰταλιστὶ στίχοι *sdruccevoli*, τῶν ὁποίων ἔχομεν ποικίλα παραδείγματα εἰς τὴν ᾠδὴν εἰς Ἰονίους, ὡς π.χ.

i forsennati, accórono (στ. 14)
tese le mani a stringere (στ. 15)
pigri sovra le mórbide (στ. 18)
di negre nubi ammantasi (στ. 110)
ecco; e per mille fólori (στ. 112)
per troppo sonno, e lácera (στ. 130)
ahi, non s'auvide, mísera (στ. 134).

Ἐπίσης, « ὅτε ἡ τελευταία λέξις ἔχει τὸν τόνον εἰς τὴν λήγουσαν, ὁ στίχος τελειώνει μὲ τὴν ἕκτην ». Εἶναι οἱ λεγόμενοι ἰταλιστὶ *tronchi*, τῶν ὁποίων ἔχομεν ἓν μόνον παράδειγμα εἰς τὴν ἰταλικὴν ᾠδὴν :

dall' amore di té (στ. 143).

Ἀκόμη εἰς τὴν ἰταλικὴν ᾠδὴν, καθὼς εἰς τὰς ἑλληνικάς, ὁ Κάλβος κάμνει συχνὴν χρῆσιν συνιζήσεων καὶ διαιρέσεων π.χ. :

adagiando, la ruota (στ. 21)
deliziose valli (στ. 51)
cultori, e di scienze (στ. 92)
amor patrio lo ruoli (στ. 101).

Καθὼς βραδύτερον εἰς τὰς ἑλληνικάς ᾠδὰς του, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὰ ἰταλικά ποιήματά του ὁ Κάλβος ἀποφεύγει τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, τὴν ὁποίαν, ὡς γνωστόν, ἐθεώρει *βάρβαρον*¹. Ὑπάρχουν μερικαὶ ὁμοιοκατα-

1. Βλ. < Ἐπισημείωσιν > εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν ᾠδῶν : < Ἡ ἁρμονία τῆς περιόδου εἶναι ἀναγκαία, ὅχι μόνον ὡς ἀποτελεσματικὸν μέρος τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ ἀκόμη ὡς μέσον τὸ ὅποιον μᾶς ἐλευθεροῖ ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν ὁμοιοκαταληξιῶν >.

ληξίαι εἰς τὴν ῥῆδην, ἀλλ' εἶναι μόνον τυχαῖαι (*concordanze occasionali*, ὅπως λέγουν οἱ Ἱταλοὶ) π.χ. : *mai - rai* (στ. 11 - 12), *fianco - stanco* (στ. 19 - 20), *dea - rea* (στ. 23 - 24), *strali - fatali* (στ. 31 - 32), *funesto - infesto* (στ. 41 - 42), *monte - fonte* (στ. 43 - 44), *fia - mia* (στ. 65 - 66), *campi - lampi* (στ. 83 - 84), *Perse - disperse* (στ. 86 - 87), *brando - quando* (στ. 99 - 100), *fremente - insolente* (στ. 107 - 108), *percosse - mosse* (στ. 119 - 120), *divina - reina* (στ. 127 - 128), *core - ardore* (στ. 135 - 136), *mietea - rea* (στ. 139 - 140), *lecerarti - darti* (στ. 144 - 145). Ἀλλ', ὅπως ἐτονίσαμεν, αἱ ὁμοιοκαταληξίαι αὐταὶ εἶναι μόνον τυχαῖαι, καὶ οὐχὶ ἡθελημέναι παρὰ τοῦ ποιητοῦ. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ῥῆδὰς τοῦ Κάλβου, π.χ. : ναὸν - χριστιανῶν (ῥῆδὴ III, στροφή α', στ. 1 - 2), φθονερός - ἐχθρός (ῥῆδὴ IV, στροφή ι', στ. 1 - 2), κραζει - κραζει (ῥῆδὴ V, στροφή κς', στ. 2 - 3), δικαίου - γενναίου (ῥῆδὴ XI, στροφή ις', στ. 3 - 4), τρομάζουσι - σφάζουσι (ῥῆδὴ XIV, στροφή θ', στ. 3 - 4), ζῶντας - θανόντας (ῥῆδὴ XVIII, στροφή δ', στ. 3 - 4)¹.

* *

Φαίνεται ὅτι ὁ Κάλβος ἠγάπησεν ὑπερβολικὰ τὴν ῥῆδὴν του, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ἀληθὲς ἀριστοῦργημα, προσπαθεῖ δὲ νὰ πείσῃ καὶ τοὺς ἄλλους περὶ τῆς ἀξίας της. Ἡ ποιητικὴ ἰδέα αὐτῆς, γράφει, εἶναι βαθεῖα, καὶ δὲν εἶναι εὐκόλουν· εἰς ὅλους νὰ τὴν ἐννοήσουσιν· αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ἀδυναμίαν τῆς ῥῆδης, ἀλλὰ ἀνικανότητα τοῦ ἀναγνώστου νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ὑψηλὴν σημασίαν τοῦ ποιήματος. Τόσον εἶναι βέβαιος περὶ τούτου, ὥστε δὲν τὸν ἐνδιαφέρει ἡ κριτικὴ, ἀντιθέτως μάλιστα ὁ ἴδιος θὰ κρίνῃ τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἀναγνωστῶν του, ἀναλόγως τῆς ἐκτιμήσεως τῆς ῥῆδης του².

Ἀκόμη καὶ μετὰ πολλὰ ἔτη, ὅτε, εὐρισκόμενος εἰς Ἀγγλίαν, ὁ ποιητὴς παρέδιδε μαθήματα ἰταλικῆς γλώσσης, δὲν παρέλειπε νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς ἰταλομαθεῖς τὸν Ὕμνον του, ὡς ὑπόδειγμα ὕφους καὶ περιεχομένου. Σφύζονται πράγματι ἐπιστολαὶ μαθητριῶν του, αἵτινες ἐκφράζουν πρὸς αὐτὸν τὴν

1. Τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις ἀποδέχεται πλήρως ὁ Νικόλαος Ποριώτης εἰς τὴν μελέτην του « Ἡ καλβικὴ στιχοῦργία », Νέα Ἑστία, Ἀφιέρωμα στὸν Κάλβου, Χριστούγεννα 1946, σελ. 140.

2. Ὁ Κάλβος καὶ ἀλλαχοῦ κρίνει τὴν ἀξίαν τῶν ἀναγνωστῶν ἐκ τῆς ἱκανότητος αὐτῶν νὰ κατανοήσουσιν τοὺς λόγους του. Βλ. « Ἐπισημείωσιν » εἰς τὴν πρώτην συλλογὴν τῶν ῥῶδων του : « Τὰ ὅσα εἶπον εἶναι ἀρχετὰ ὡς πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας τὰς ῥῆδὰς μου· τὰ δὲ ἄλλα τὰ κρίνω περιττὰ διὰ τοὺς ἀληθῶς ποιητάς, καὶ μᾶλλον περιττότερα διὰ τοὺς ἀντιποιομένους μὲν τῶν Μουσῶν τὴν εὐμένειαν, καταδισκασμένους δὲ ἀπὸ τὴν φύσιν εἰς ἄλλην τινὰ ὑπουργίαν ».

ἱκανοποίησιν καὶ τὰς εὐχαριστίας των διὰ τὴν προσφορὰν. Μία ἐξ αὐτῶν τοῦ γράφει :

« Ἀπείρους εὐχαριστίας, Κύριε, διὰ τὴν ἐπιστολὴν σας καὶ τὸν Ὑμνον σας, τὸν ὁποῖον αἱ τρεῖς μαθήτριάι σας ἀνέγνωσαν μαζὶ μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν.

Σουσάννα Φ. Τιμπώ »¹.

Καὶ ὁ Κάλβος τῆς ἀπαντᾷ συγκινημένος :

« Ἄν ἐγνώριζον ὅτι πᾶσαι αἱ μαθήτριάι μου θὰ ἐδέχοντο εὐμενῶς τὸν Ὑμνον μου, θὰ εἶχον ἀποστείλει εὐχαρίστως τρία ἀντίτυπα, ἀντὶ ἐνός* εὐρίσκομαι ὅμως ἀκόμη ἐν καιρῷ, καὶ θὰ εἶμαι λίαν ὑπόχρεως πρὸς αὐτάς, ἂν μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ ἀποστείλω εἰς ἐκάστην τὸ ἀντίτυπόν της.

Ἄ. Κάλβος »².

Ἡ ἀδυναμία αὐτῇ τοῦ Κάλβου διὰ τὸ ἔργον του ἐξηγεῖται, ἢ μᾶλλον δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἦτο φυσική. Νέος ἀκόμη, εἶχεν εὐρεθῇ πλησίον τοῦ Φωσκόλου, ὅστις ἔχαιρεν ἥδη γενικῆς ἐκτιμήσεως καὶ διεθνoῦς φήμης, ἴσως δὲ καὶ ὀλίγον ζηλότυπος, ἐπεθύμει νὰ ἐπιβληθῇ καὶ αὐτὸς τὸ ταχύτερον καὶ νὰ ἀποκτιῇ δόξαν ἐφ'αὐτῶν τοῦ μεγάλου συμπατριώτου του. Διὰ τοῦτο ἀποστέλλων καὶ πρὸς ἐκεῖνον τὴν ᾠδὴν του, ζητεῖ νὰ ἐξάρῃ τὰς ἀρετὰς τῆς ποιήσεώς του καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ γράψῃ τὰς ἐντυπώσεις του. Διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ δὲ καὶ προδικάσῃ εὐνοϊκὰ σχόλια, τοῦ λέγει ὅτι δὲν ἔκαμεν ἄλλο παρὰ νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰς συμβουλὰς του, μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε νὰ καθίσταται δύσκολος ἡ διάκρισις ποῖος τῶν δύο εἶναι ὁ συγγραφεύς. Προσθέτει, μάλιστα, εἰς τὸ γράμμα του, ὅτι ὁ Φώσκολος τοῦ ἐνεφανίσθη καθ' ὕπνον, τοῦ ἐπῆνεσε τὸ ἔργον καὶ τοῦ εἶπεν : « Βλέπεις πόσον ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος κάμνει ἐπιτυχεστέρους τοὺς στίχους ; » Εἶναι ὅμως ἀράγε ἀληθὴ ὅσα γράφει ὁ Κάλβος περὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Φωσκόλου καθ' ὕπνον καὶ περὶ τῶν σχετικῶν σχολίων καὶ ὑποσχέσεών του ; Ἡ μήπως πρόκειται μόνον περὶ εὐφυoῦς εὐρήματος, ἵνα συγκινήσῃ τὸν ἔνδοξον

1. Ἰδοὺ τὸ ἰταλικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς : « Grazie infinite, Signor, della sua lettera e del suo Inno, che le tre suoi scolari (sic) lessero insieme con molto piacere.

Susan F. Thibaut ».

2. Τὸ ἰταλικὸν πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κάλβου ἔχει ὡς ἑξῆς : « S'io avessi saputo che tutte le mie scolare avrebbero gradito il mio Inno, ne avrei cordialissimamente mandato tre copie, invece di una ; ma sono ancora in tempo, e sarò loro quanto mai obbligato se mi danno il permesso di mandare a ciascuna la sua copia.

A. Calbo ».

συμπατριώτην του, καὶ τοῦ ἀποσπᾶσθαι εὐνοϊκῇν κρίσιν; Δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ¹. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅπως ἐτονίσσαμεν, ὅτι ὁ Κάλβος ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ᾧδὴν του. Τὴν γνώμην του ὅμως ταύτην δὲν συνεμερίζετο καὶ ὁ ποιητὴς τῶν « Τάφων », διὰ τὸν ὁποῖον τὸ ποίημα, παρ' ὅλον ὅτι εἶχεν ἀρετάς τινας, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀριστούργημα.

Τὴν ᾧδὴν του ὁ Κάλβος ἀπέστειλε πρὸς τὸν Φώσκολον, συνοδεύων αὐτὴν μὲ τὴν κάτωθι ἐγκάρδιον ἐπιστολήν²:

« 1814, Λόφος Φιέζολε, 18 Ἰουνίου

Ἀγαπητέ μου Φώσκολε,

Μετὰ μακρὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον δὲν εἶχον εἰδήσεις σου, Φώσκολέ μου, αἱ πρῶται ὑπῆρξαν τόσον λυπηραί, ὥστε, σπεύδων, θὰ εἶχον ἔλθει νὰ σὲ εὕρω εἰς Μιλᾶνον, ἂν τὰ εὐλογημένα αὐτὰ διαβατήρια δὲν μοῦ εἶχον ἐμποδίσει τὸν δρόμον. Ἐμαθον ἐπίσης τὸ ταξιδιόν σου μέχρι Βολωνίας, ὅπουθεν ἀσφαλῶς θὰ κατήρχεσο εἰς Φλωρεντίαν, καὶ ἐλυπήθην διότι, ἀντιθέτως, ἐπέστρεψες εἰς Μιλᾶνον ἔμαθον τὴν αἰτίαν καὶ ἐλυπήθην διπλᾶ.

Εἶναι ἀτύχημα ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀνταποδίδουν δηλητήριον εἰς ἐκεῖνον ὅστις τοὺς γαλουχεῖ! ἐγὼ δὲ θὰ ἀνῆκον εἰς τὸ κόμμα τοῦ Ρουσώ, ἂν εἶχον πατρίδα τὴν Γαλλίαν. Ἀλλ' ἔχω μίαν μεγαλόφυχον τόσον εἰς τὴν μῆνιν ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀρετάς, καὶ πρὸς αὐτὴν (καίτοι ἐκείνη πολὺ ὀλίγον σκέπτεται νὰ τὰς διευκολύνῃ) θὰ ἀπευθύνονται πάντοτε αἱ ἱερὰ εὐχαί μου.

Σὺ γνωρίζεις τί ἀνέμενα: μάθε, λοιπόν, ὅτι μέχρι τοῦδε ἀνέμενα ματαίως, ἀλλ' ὅτι δὲν δυσφορῶ διὰ τὴν ἀδιαφορίαν ταύτην, ἔχε ὡς μαρτυρίαν τὴν κατωτέρω ᾧδὴν, τὴν ὁποίαν ἀπευθύνω πρὸς τοὺς συμπατριώτας μου. Θὰ μοῦ εἴπῃς τὴν γνώμην σου ἂν ἐνθυμῆσαι δὲ καλῶς τὰς συμβουλὰς, ποὺ μοῦ ἔδωσες περιπατῶν εἰς τὸ Μπελλοσγούαντο, δύνασαι νὰ τὴν θεωρήσῃς περισσότερον ἰδικόν σου ἢ ἰδικόν μου πόνημα.

Τὴν νύκτα, μετὰξὺ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν τὴν ἐνεπνεύσθην, καὶ τῆς ἄλλης, καθ' ἣν τὴν ἔγραψα, σὲ εἶδον εἰς τὸ ὄνειρον. Ἐμειδίας λέγων: βλέπεις πόσον ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος κάμνει ἐπιτυχεστέρους τοὺς στίχους; Μετὰξὺ δὲ τῶν ἰδικῶν μου ἀποκρίσεων, ἐνθυμοῦμαι τὴν ἐξῆς: ἀλλὰ θὰ τὴν ἐννοήσουν; Ἀνεστέναξες προσθέτων: θὰ τὴν ἀποστείλω ἐγὼ πρὸς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι

1. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἐκ τῶν σημειώσεων εἰς τὴν ᾧδὴν (βλ. ἰδίᾳ σημ. 14 καὶ 15) φαίνεται ὅτι ὁ Κάλβος ἔδωκε τὸ χειρόγραφον τῆς ᾧδης καὶ εἰς ἄλλους γνωστοὺς καὶ φίλους, οἵτινες διευτύπωσαν παρατηρήσεις ἢ ἐπαίνους.

2. Τὴν ἐπιστολὴν ἐδημοσίευσαν τὸ πρῶτον εἰς τὸ ἰταλικόν πρωτότυπον ὁ Camillo Antona-Traversi καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὁ Δὲ Βιάζης εἰς τὰς μνημονευθείας μελέτας αὐτῶν.

ἔχουν μεγαλυτέραν δύναμιν καρδίας ἢ νοῦ· καὶ φθάνει. Ἄν δύνασαι, σὲ παρακαλῶ, κάμε νὰ ἐπαληθεύσῃ τὸ ὄνειρόν μου αὐτό.

Χαῖρε, γράφε μου ὅταν δύνασαι.

Ἀ. Κάλβος »¹.

Ἡ ἐπιστολὴ ἔφθασε μὲ μεγάλην ἀργοπορίαν εἰς τὸν Φώσκολον· περὶ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου, καθὼς γράφει ὁ ἴδιος. Ἀλλ', ἀπασχολημένος μὲ τὰς περιπετείας του καὶ τὰς πολιτικὰς καταδιώξεις καὶ περιορισμούς, δὲν ἀπήντησεν ἀμέσως. Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Κάλβος ἐξηκολούθει νὰ τοῦ ἀποστέλλῃ νέας ἐπιστολάς, βεβαιῶν αὐτὸν περὶ τῆς ἀγάπης του καὶ τῆς ἀφοσιώσεώς του καὶ ὁμιλῶν περὶ τῶν ἔργων του καὶ τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς του. Ἀπὸ τὰ γράμματά του αὐτὰ μᾶς διεσώθη καὶ τὸ κατωτέρω²:

« Φλωρεντία 9 Δεκεμβρίου 1815

Ἀγαπητέ μου Φώσκολε,

Σοῦ ἔγραψα, ἀγαπητέ μου Φώσκολε, ἐπανειλημμένως, ἀλλὰ δὲν εἶχον ποτὲ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἀσπασθῶ τὰς ἐπιστολάς σου ἢ νὰ μάθω ἀσφα-

1. Τὸ ἰταλικὸν πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς ἔχει ὡς ἐξῆς :

< 1814, dal Colle di Fiesole, 18 giugno.

Mio caro Foscolo,

Dopo lungo tempo ch'io non ebbe notizie di te, mio Foscolo, le prime furono sì triste, che esulando sarei venuto a trovarti a Milano, se questi maledetti Passaporti non m' avessero imbarazzata la strada. Seppi ancora la tua venuta fino a Bologna, donde sicuramente saresti sceso a Firenze, e m'addolorai che invece tu fossi ritornato a Milano; seppi la causa, doppiamente m'addolorai. Disgrazia che gli Uomini dispensino veleno a chi li allatta! e sarei del partito di Rousseau, se avessi patria in Francia; ma ne ho una magnanima nell' ire come nelle virtù, verso cui (bench' ella poco pensi a facilitarli) saranno sempre diretti i miei sacri voti. Tu sai cosa m'aspettava: sappi che finora ho aspettato invano, e ch'io non mi dolga di questa indolenza abbine prova la seguente ode che indirizzo ai miei compatriotti. Mi dirai il tuo parere; e, se ben ti ricordi gli ammaestramenti che mi desti passeggiando per Bellosguardo, avrai motivo di riguardarla più assai che mia tua fatica. La notte fra il giorno che l'ideai, e quello che la scrissi ti vidi in sogno; e sorridevi dicendomi: vedi tu come amor di patria fa più spenditi i versi! e tra le mie risposte mi rammento questa: ma l'intenderanno? Hai sospirato soggiungendo: la manderò io a uomini che hanno più forza di core che di cervello, e basta. Se puoi, fa che si averi questo mio sogno.

Addio! Scrivimi qualche volta.

A. Calbo ».

2. Τὴν ἐπιστολὴν ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον ὁ Camillo Antona-Traversi εἰς τὸ μνημονευθὲν ἄρθρον του εἰς τὴν Nuova Antologia. Φωτοτυπίαν τοῦ αὐτογράφου ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Καιροφύλλας εἰς τὴν μελέτην του: Φώσκολος καὶ Κάλβος, Νέα Ἑστία, τόμ. Β', 1927, σελ. 592.

λεῖς πληροφορίας περὶ σοῦ· διὰ τοῦτο, ἀφ' ὅτου ἀνεχώρησες, φέρω εἰς τὴν καρδίαν μου μίαν ἄκανθαν ὅχι μικράν.

Πόσας φορὰς σὲ ἐπεθύμησα εἰς Φλωρεντίαν, μόνον ὁ Θεὸς τὸ ἤξεύρει ! Δὲν μεταβαίνω ποτὲ εἰς Μπελλοσγουνάντο (καὶ τοῦτο συμβαίνει συχνάκις) χωρὶς νὰ κλαύσω ἐνθυμούμενος τὴν Ριτσιάρντα καὶ τὸν Ὑμνον εἰς τὰς Χάριτας.

Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἐρωτῶ καὶ ἐπανερωτῶ ὅσους ἔρχονται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἰταλίας, ὑπῆρξε δὲ δι' ἐμὲ πικρὰ ἢ εὔδησις, τὴν ὁποίαν μοῦ ἔδωσεν ὁ κόμης Ἰλάριος, ὅτι πρόκειται νὰ μεταβῇς ὅπως τὸν ἀποπερατώσης εἰς Ἀγγλίαν.

Ἄν δὲν εὗρίσκεσο τόσον μακράν, θὰ σοῦ ἀπέστελλον μερικά ἔργα μου, διὰ νὰ ἔχω τὴν γνώμην σου· τρέφω ὅμως τὴν ἐλπίδα νὰ σὲ ἐπανίδω εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἔχω ὑπομονήν.

Χαῖρε.

Ὁ πλέον ἀφωσιωμένος φίλος σου

Ἀ. Κάλβος »¹.

* *

Αἱ δύο αὐταὶ ἐπιστολαί, παρατηρεῖ ὁ Antona-Traversi, « μᾶς ἐνθυμίζουν τοὺς ὥραίους χρόνους τῆς ἱερᾶς καὶ ἀδελφικῆς ἐκείνης φιλίας, ἣ ὁποία συνήνωσεν ἀμοιβαίως τοὺς δύο Ἑλλήνας ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη », καθὼς δὲ βλέπομεν, ἰδίως ἀπὸ τὴν δευτέραν ἐπιστολήν, ἣ ἀφοσίωσις τοῦ Κάλβου πρὸς τὸν Φώσκολον ἦτο μεγάλη, μόνη δὲ ἡ ἀνάμνησις τοῦ φίλου τὸν συνεκίνει πάντοτε βαθύτατα. « Πόσας φορὰς σὲ ἐπεθύμησα εἰς Φλωρεντίαν, μόνον ὁ Θεὸς τὸ ἤξεύρει! — τοῦ γράφει. — Δὲν μεταβαίνω ποτὲ εἰς Μπελλοσγουνάντο... χωρὶς νὰ κλαύσω... ». Δεικνύει ἐπίσης μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν τύχην τοῦ συγγραφέως τῶν « Τάφων » καὶ ἀνησυχεῖ, διότι δὲν κατορθώνει νὰ ἔχῃ ἀσφαλεῖς πληροφορίας, « διὰ τοῦτο — συνεχίζει — ἀφ' ὅτου ἀνεχώρησες, φέρω εἰς τὴν καρδίαν μου μίαν ἄκανθαν ὅχι μικράν ».

1. Ἰδοὺ τὸ ἰταλικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς :

< Firenze, 9 dicembre 1815.

Mio caro Foscolo,

Ti ho scritto, o mio Foscolo, più e più volte, e mai ho avuto il contento di baciare le tue lettere, o di sapere cosa certa di te; onde da che partisti ho portato una spina in cuore non piccola. Quante volte ti ho desiderato in Firenze Iddio lo sa! Non vado mai a Bellosguardo (e ciò succede spesso) ch'io non pianga rammentando della Ricciarda, o dell'Inno alle Grazie. Di questo a quanti vengono dall'interno dell'Italia dimando e ridimando, e mi fu amara la notizia che il Conte Ilario mi diede, che tu saresti andato a terminarlo in Inghilterra. Se tu non fossi tanto lontano ti manderei alcune mie cose onde averne il tuo parere; nutro la speranza di rivederti a Firenze; ed ho pazienza.

Addio

Il tuo più aff. nato amico

A. Calbo ».

Γνωρίζομεν ὅτι ὁ Κάλβος δὲν ἦτο πολὺ τακτικὸς εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του, ἐπομένως ἡ συνεχὴς ἀποστολὴ ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώσκολον — ἀπὸ τὸν ὁποῖον δὲν ἐλάμβανε ἀπάντησιν — μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι τὸν ἡγάπα εἰλικρινῶς καὶ ὅτι ἐνεπνέετο ἀπὸ εὐγενῆ αἰσθήματα πρὸς αὐτόν, καὶ μᾶς πείθει ὅτι ἡ φιλία του δὲν ὠφείλετο — καθὼς ὑπεστήριξαν οἱ ἄσπονδοι ἐπικριταὶ του — μόνον εἰς συμφέροντα. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Κάλβος δὲν ἤλπιζεν, οὔτε ἡδύνατο νὰ φαντασθῇ ὅτι ὁ Φώσκολος θὰ τὸν προσελάμβανε βραδύτερον γραμματέα του καὶ ὅτι θὰ τὸν ἐβόηθει πρὸς ἀποκατάστασιν εἰς Λονδίνον. Βέβαια, ἡ ὑποστήριξις τοῦ μεγάλου συμπατριώτου του ἡδύνατο νὰ τοῦ εἶναι ὁπωσδήποτε ὠφέλιμος, ἀλλὰ τὰ τόσον ἐγκάρδια καὶ συγκινητικὰ γράμματα τοῦ ὕμνητοῦ τῆς Ἀρετῆς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐμπνέωνται μόνον ἀπὸ ὑστεροβουλίας καὶ ἀπὸ ἀβασίμους τότε μελλοντικὸς ὑπολογισμούς.

Ἄδικοι λοιπὸν οἱ ἐπικριταὶ τοῦ ποιητοῦ μας, οἱ ὁποῖοι νομίζουν ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Κάλβου ὑπῆρξε πάντοτε συμφεροντολόγος καὶ ἐγωϊστική, ἡ τοῦλάχιστον ὑπερβολικὸς, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος, ὅστις γράφει ὅτι : « ὁ νέος ἐκεῖνος ἀνεχώρησεν ἐκ Φλωρεντίας μὲ τὴν προμελετημένην σκέψιν ἢ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς περιουσίας μου, ἢ εἶχον, ἢ νὰ προσπαθῇ νὰ ἀποκτήσῃ ἰδικὴν του, ἢ ἐὰν ἐγὼ ἀπετύγχανα, καὶ νὰ μ' ἐγκαταλείψῃ ἀκόμη καὶ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου μου ἡμιθανῇ καὶ ἄταφον »¹.

Ἀπὸ τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ὁ Κάλβος ἀπέστειλε πρὸς τὸν Φώσκολον μόνον δύο — κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ τελευταίου — ἔφθασαν εἰς χεῖρας τοῦ παραλήπτου.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Φώσκολος σκέπτεται νὰ ἀπαντήσῃ διὰ βραχείας σημειώματος, ἀνακαλῶν τὸν ποιητὴν εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὰς διαμορφωθείσας πολιτικὰς καταστάσεις. Πράγματι, ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς τοῦ Κάλβου σφύζεται τὸ κατωτέρω κείμενον προχείρου σημειώματος, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο προφανῶς νὰ ἀντιγράψῃ καὶ ἀποστείλῃ πρὸς τὸν ποιητὴν τοῦ Ὑμνου :

« Ἀγαπητὲ Ἀνδρέα,

Ὀνειρεύεσαι ! Φυλάξου ἀπὸ τὸ ξύπνημα : τί ὀμιλεῖς πλέον καὶ ἐπαναλαμβάνεις ὕμνους πρὸς τὴν πατρίδα, τὰ ὅπλα καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἀρετὴν ; Ἡ Ἑλλὰς εἶναι πτώμα ἀποστεωμένον, ἡ δὲ Ἰταλία ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων εἶναι πτώμα πολύσαρκον, ὁπωσδήποτε ὅμως πτώμα. Ἀς ἀφῆσώμεν λοιπὸν ἐν εἰρήνῃ τοὺς νεκρούς, καὶ ἅς φροντίσωμεν νὰ ζήσωμεν ἡμεῖς ἐν εἰρήνῃ. Χαῖρε »².

1. Βλ. Γ. Θ. Ζώρ α, Κάλβος καὶ Φώσκολος (Ὁ χωρισμὸς καὶ τὰ αἷτια), Νέα Ἑστία, τόμ. ΚΖ', 1940, σελ. 345-352.

2. Ἰδοὺ τὸ κείμενον τοῦ ἰταλικοῦ πρωτοτύπου :

« Caro Andrea,
Sogni ! Guardati dallo svegliarti : che parli tu omai e ricanti di patria,

Βραδύτερον ὅμως, ὁ Φώσκολος μεταβάλλει γνώμην καὶ ἀντὶ τοῦ βραχέος αὐτοῦ σημειώματος, ἀποφασίζει νὰ ἀπαντήσῃ διὰ μακρῶν πρὸς τὸν φίλον καὶ μαθητὴν του καὶ νὰ τοῦ δώσῃ χρῆσιμους τινας συμβουλὰς καὶ νοουθεσίας καὶ διὰ τὸ ὕψος καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ποιήσεώς του. Πράγματι, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1815, ἀποστέλλει πρὸς τὸν Κάλβον τὴν κατωτέρω ἐκτενὴ ἐπιστολήν, ἣ ὁποία παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ὑψηλὰ καὶ γενικώτερα διδάγματα τῆς¹ :

« Γοττίγγη, 17 Δεκεμβρίου 1815

Φίλτατε Ἀνδρέα,

Ἀπὸ τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ἀναφέρετε, δύο μόνον ἔφθασαν μέχρις ἐμοῦ: μία περὶ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους με τὴν ᾧδὴν πρὸς τὰς Ἰονίους νήσους, ἡ ἑτέρα² δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρέχοντος μηνός. Οὐδὲ ἀπῆντησα εἰς τὴν πρώτην, διότι ἤμην τότε ὑποχρεωμένος νὰ γράφω εἰς ἐλαχίστους, καὶ μόνον ἐν ἀνάγκῃ³ διὰ τοῦτο πολλοί, μὴ γνωρίζοντες τὴν κατὰστασιν τῶν καιρῶν καὶ εἰς ποῖον σημεῖον εἶχον φθάσει τὰ ἀφορῶντα εἰς ἐμὲ πράγματα, θὰ μὲ ἐθεώρησαν καὶ θὰ μὲ θεωροῦν ἀκόμη ἀνάγωνον: ἐξαγάγετέ τους σεῖς ἐκ τῆς πλάνης. Ἐννοῶ τοὺς Ἑλληνάς μας, καὶ ἰδιαιτέρως τὸν γηραιὸν Ἀρχαιολόγον τῆς Λευκάδος, Διδάκτορα καὶ Πρύτανιν, ὅστις μοῦ ἀπέστειλεν εἰς δῶρον τὸ βιβλίον του, μοῦ ἔγραψε καὶ ἐπανέγραψεν, καὶ ἀκόμη ἀναμένει ἐπιστολάς μου, — καὶ διὰ περισσοτέραν ἀτυχίαν, προσέχει πολὺ τοὺς τύπους³. Δικαιολογήσατέ με ὅμως σεῖς, ἂν λάβετε εὐκαιρίαν⁴· μάλιστα γνωρίσατέ μου ποῦ εὐρίσκεται σήμερον, ἵνα γνωρίσω ποῦ νὰ τοῦ γράψω καὶ ἐκπληρώσω κάποτε τὸ χρέος μου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ᾧδὴν σας, μοῦ ἤρесе διὰ τὸ κάπως ἑλληνίζειν ὕψος καὶ διὰ τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο πάθος πρὸς τὴν πατρίδα, ποῦ ἐξευγενίζει οἰοδῆποτε μέλος. Διὰ δύο ὅμως πράγματα ἐπιθυμῶ, ὥς φίλος καὶ σχεδὸν ὥς πατήρ, νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχήν σας: ἐν πρώτοις, πρέπει νὰ ἀρκεσθῇτε νὰ μὴν ἐξέλθετε ἀπὸ τὴν μετριότητα καὶ νὰ μέινετε ἱκανοποιημένοι με τοὺς τίτλους

d'armi e di virtù greca? La Grecia è cadavere spolpato; l'Italia da più secoli è cadavere polpato; ma pur cadavere; lasciamo in pace i morti dunque; e attendiamo a vivere in pace noi. Addio ».

1. Ἡ ἐπιστολὴ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ ἰταλικὸν πρωτότυπον ὑπὸ τοῦ Camillo Antona - Traversi¹ ἑλληνικὴν μετάφρασιν περικοπῶν ἐδημοσίευσαν ὁ Δὲ Βιάξης καὶ ὁ Καιροφύλας εἰς τὰς μνημονευθείσας μελέτας τῶν.

2. Τὴν ἐπιστολήν ταύτην ὁ Φώσκολος ἀναφέρει καὶ εἰς τὴν ἐπιστολήν του πρὸς τὴν φίλην του Quirina Magiotti τῆς 20 Δεκεμβρίου 1815.

3. Ὁ παρὰ τοῦ Φωσκόλου ἀναφερόμενος ἀρχαιολόγος εἶναι ὁ Δημήτριος Πετριτσόπουλος, ἐκ Λευκάδος, ὅστις εἶχεν ἐκδώσει τῷ 1814 ἐν Φλωρεντίᾳ τὸ « Saggio storico sulle prime età dell'isola di Leucadia », τοῦ ὁποίου φαίνεται εἶχεν ἀποστείλει ἀντίτυπον καὶ εἰς τὸν Φώσκολον.

τοῦ 'Ακαδημαϊκοῦ τῆς Πιστοῖας καὶ τοὺς ἀναλόγους, καὶ μὲ τοὺς ἐπαίνους τῶν συναδέλφων σας 'Αρχαδῶν, ἐφ' ὅσον μεταχειρίζεσθε τὰ γράμματα χυδαῖ-
κῶς. Οὔτε θὰ δυνηθῇτε νὰ ἐξευγενίσετε τὴν διάνοιαν, οὔτε νὰ τακτοποιήσετε
τὴν κρίσιν σας, οὔτε νὰ τροφοδοτήσετε οὐσιωδῶς τὸ πνευμά σας, εἰμὴ μόνον
ὅταν ἐπιδοθῇτε μὲ ἐπίμονον καὶ διακαῇ θέλῃσιν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν Λατί-
νων καὶ 'Ελλήνων συγγραφέων. Καὶ περισσότερον ἐντροπὴ εἶναι δι' ἡμᾶς,
οἷτινες ἐγεννήθημεν καὶ ἐμεγαλώσαμεν, διὰ νὰ μάθωμεν εἰς δύο περίπου ἔτη
τὴν γλῶσσαν τοῦ 'Ομήρου, τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος, νὰ τὴν ψελ-
λίζωμεν, ὅταν ἄλλοι, ὅπως αὐτοὶ οἱ Γερμανοὶ (μεταξὺ τῶν ὁποίων εὐρίσκο-
μαι) καταδαπανοῦν τόσα ἔτη, ὥστε ἐπὶ τέλους τὴν ὁμιλοῦν καὶ τὴν ἐννοοῦν
καλύτερον ἀπὸ ἡμᾶς. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐντροπῆς, εἶναι καὶ μεγάλη ζημία, διότι
ἐκτὸς τῶν 'Ιταλῶν, δὲν πιστεύω ὅτι ἄλλαι διάνοιαι δύνανται ποτὲ νὰ κατα-
νοήσουν, καὶ διὰ τὴν ψυχρότητα τῆς φύσεως καὶ διὰ τὴν τραχύτητα τῶν
ιδιωμάτων των, τὴν ζωὴν καὶ τὰ πνεύματα, τὰ ὅποια τόσον εὐχερῶς δυνά-
μεθα ἡμεῖς νὰ ἀντιληφθῶμεν ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα. Βλέπω, τέκνον 'Ανδρέα, πῶς
κάμουν τὴν ἀνατομίαν οἱ Γερμανοὶ εἰς κάθε ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν λέξιν :
ἡξεύρουν νὰ σοῦ εἶπουν δι' οἷονδήποτε στίχον σὺ ἀπαγγέλλεις, ἂν εἶναι
τῆς ἐποχῆς τοῦ 'ΗΣΙΟΔΟΥ ἢ τῶν Λυρικῶν ἢ τῆς 'Αλεξανδρινῆς σχολῆς ἢ
τῆς ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως' ἐπίσης δυσκόλως
περιπύπτουν εἰς σφάλματα καὶ περὶ τῶν Ρωμαίων. Καὶ ὅμως δὲν συγκινοῦν-
ται εἰς μίαν εἰκόνα τῶν ποιητῶν ἐκείνων, δὲν κλαίουσιν ποτέ : γνωρίζουν, ἀλλὰ
δὲν αἰσθάνονται, μανθάνουν, ἀλλὰ δὲν διδάσκουν, ὁμιλοῦν, ἀλλὰ δὲν παρά-
γουν ποτέ. Πταῖσμα ἦ, διὰ νὰ εἴπωμεν ἀκριβέστερον, θέλησις τῆς Μητρὸς
Φύσεως. 'Αλλ', ἂν ἐκεῖνοι δύνανται νὰ παραπονῶνται πρὸς τὴν Φύσιν, ἢ
Φύσις θὰ ἡδύνατο νὰ παραπονῆται πρὸς ἡμᾶς, διότι μᾶς ἔχει διαμορφώσει
διαφορετικά, καί, ἂν ὁ ἀγρὸς δὲν καρποφορῇ καλῶς, σημαίνει ὅτι ἡμεῖς δὲν
ἐξελέξαμεν καὶ δὲν ἐσπείραμεν τοὺς σπόρους, τοὺς ὁποίους μᾶς ἀφῆκαν εἰς
κληρονομίαν οἱ πρόγονοί μας. Λοιπὸν παύσατε πρὸς τὸ παρὸν νὰ συνθέτετε
σονέττα, ὕμνους καὶ στιχοιργήματα' νὰ συνδιαλέγεσθε δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν
καὶ νύκτα, μὲ μετριοφροσύνην ὁμοῦ καὶ μὲ νεανικὴν τόλμην, μὲ τοὺς Μεγά-
λους τῆς 'Αρχαιότητος καὶ μὲ δωδεκάδα 'Ιταλῶν, πεζογράφων καὶ ποιητῶν.
Καὶ ἂν, καθὼς ἐγὼ νομίζω, εἰσθε ἄξιος νὰ γίνετε μαθητῆς των, τὸ ὄνομα
τοῦτο θὰ ἐκδηλωθῇ εἰς τὰ ἔργα σας' καί, ὅταν εἶναι καιρὸς, θὰ σᾶς κάμῃ
μεγαλυτέραν τιμὴν ἀπὸ χίλια διπλώματα 'Ακαδημαϊκοῦ καὶ Ποιμενίσκου
'Αρχαδός'. 'Η ἄλλη συμβολὴ εἶναι σοβαρωτέρα, ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι εὐκο-
λωτέρα εἰς πραγματοποιήσιν. Εἰς τὴν ᾧδὴν σας ὁμιλεῖτε ὠργισμένος πρὸς
τὴν πατρίδα σας, καὶ τῆς ὁργῆς αὐτῆς εὐρίσκετε παραδείγματα εἰς τὸν Δάν-

1. 'Ο Κάλβος εἶχεν ἀναγορευθῇ μέλος διαφόρων ἀκαδημιῶν καὶ ἄλλων πνευ-
ματικῶν σωματείων τῆς ἐποχῆς.

την καὶ τὸν Ἀλφιέρην. Ἄς ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὸ πνεῦμα ἐκείνων τῶν δύο Ἰταλῶν : ἀναφέρω δὲ καὶ τὰς συμφορὰς τοῦ Δάντου (ἔτεινε τὴν χεῖρα καὶ ἐξήτησεν ἐλεημοσύνην !), ἐπιθυμῶ ὁμως νὰ μὴ σὰς τρομάζουν ἄς ἀφήσωμεν ἐπίσης τὸν Ἀλφιέρην, ὁ ὁποῖος εὐρέθη ὑπὸ συνθήκας ὀλιγώτερον δυσκόλους. Ὅμως ὄχι ὅλοι γνωρίζουν νὰ ὀργίζωνται γενναιοφρόνως ἢ ἐπωφελῶς. Ἡ δὲ Μεγαλόψυχος Μῆνις εἶναι δῶρον, ὅπως κάθε ἄλλο πρᾶγμα, τῆς Μητρὸς Φύσεως· εἶναι τοιοῦτον δῶρον, ὥστε ἐπὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ ἐδημιουργήθη τὸ πρῶτον ποίημα τοῦ κόσμου¹. Προσέξατε, λοιπόν, ἐπειδὴ θέλετε νὰ βρυχηθῆτε ὡς Λέων, μήπως σὰς συμβῇ νὰ μιμηθῆτε τὸν νησιώτην μας Πιέρην², ὁ ὁποῖος ἀπεκάλεσε τοὺς συμπατριώτας του πρόβατα καὶ γίδια, καὶ δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἐκεῖνος ἦτο σκύλος καὶ ὑλάκει, ἀντὶ δὲ νὰ ἐκφοβίξῃ τοὺς ἄλλους, προεκάλει ὁ ἴδιος τὸν λιθοβολισμόν του. Διὰ τοῦτο σήμερον μένει εἰς Τρεβίζον ὡς διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς, ἐπαίτων τὸν ξένον ἄρτον, ἐνῶ θὰ ἡδύνατο νὰ κερδίξῃ τοῦτον τιμιώτερον εἰς τὴν χώραν του. Πρέπει προσέτι νὰ ἐξετασθοῦν αἱ περιστάσεις καὶ αἱ προθέσεις : τώρα, ἂν ἡ Ἰταλία ἤξιζε νὰ τῆς ὁμιλῇ κανεὶς μὲ περιφρόνησιν, διότι εἶναι σαθρὰ, ταπεινωμένη, ἐξηυτελισμένη, ἡ Ἑλλάς, ἡ ὁποία σήμερον εἶναι μᾶλλον βάρβαρος ἢ ἐκτεθλυμμένη, εἶναι ἀξία διαφόρων χαρακτηρισμῶν· αἱ δὲ περιφρονητικαὶ καὶ ἀγέρωχοι λέξεις δὲν πείθουν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἐρεθίζουν τοὺς ἄλλους. Ὅθεν, ἂν ἐπιθυμῆτε νὰ δώσετε νουθεσίας εἰς τὰς νήσους μας, καὶ πρὸς τοῦτο ἔχετε, τέκνον μου, δικαίωμα καὶ ἱκανότητα, μιμηθῆτε τὸ παράδειγμα τοῦ Πετράρχου. Ἡ ὥδὴ του πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς ἡγεμόνας « Ἰταλία μου, καίτοι τὸ νὰ ὁμιλῇ τις εἶναι ἀνωφελές »³, ἀποτελεῖ ὄχι μόνον ὑπόδειγμα ποιητικῆς τέχνης καὶ ὕφους καὶ φιλοσοφικῆς σοβαρότητος καὶ λυρικοῦ οὔστρου, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης κάτοπτρον τοῦ τρόπου νουθεσίας τῶν ἰσχυρῶν, χωρὶς νὰ τοὺς ἐρεθίσῃ τις. Καὶ τώρα φθάνει !

Εἰς τὸν κύριον Ξαβέριον Fabre θὰ διαβιβάσετε τοὺς εὐλαβεῖς χαιρετισμούς μου καὶ θὰ τὸν παρακαλέσετε, ἂν δὲν τὸν δυσαρεστῇ, νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ γίνῃ ἀντίγραφον τῆς προσωπογραφίας μου διὰ τὸ πρόσωπον περὶ οὗ μοι

1. Ἐννοεῖ τὴν Ἰλιάδα.

2. Ὁ Μάριος Πιέρης, διαπρεπὴς Κερκυραῖος, φίλος τῶν Καισαρόττη, Πιντεμόντε, Φωσκόλου, Μουστοξύδη κλπ., ἦτο τύπος μελαγχολικός, εὐερέθιστος καὶ τραχὺς τοὺς τρόπους, ὀλιγόλογος καὶ ὀρμυρὸς εἰς τὰς κρίσεις του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τοῦ ἐγέννησεν πολλὰς ἐχθρας. Συνέγραψε τὸ « Vita scritta da lui medesimo » (εἰς δύο τόμους), δημοσιευθεῖσαν τῷ 1850 εἰς Φλωρεντίαν. Σχετικῶς μὲ τὸν χαρακτήρα του βλέπε Malaman : Teotchi Albrizzi — I suoi amici — Il suo tempo, Torino, 1883. (Βλ. καὶ C. A. n. t. o. n. a - T. r. a. v. e. r. s. i, ἐνθ' ἂν.).

3. Petrarca, Italia mia, benchè 'l parlar sia indarno. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ ποίημα ἐγράφη τῷ 1354 καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν πόλεμον περὶ τὴν Πάρμαν τῷ 1344 - 1345.

ὀμιλεῖτε. Δὲν θὰ διευτύπωνα τοιαύτην παράκλησιν, ἂν ὁ ἴδιος ὑπερβάλλων καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο εἰς εὐγένειαν, δὲν μοῦ εἶχεν ἐπιτρέψει νὰ δώσω ἢ ἀρνηθῶ τοιαύτην ἄδειαν· διότι, εἰς τὸ τέλος - τέλος, ἡ εἰκὼν ἀνήκει εἰς αὐτόν, εἶναι ἰδικόν του κτῆμα καὶ ἰδικόν του ἔργον· καί, ἐπομένως, ἐκεῖνος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίσῃ ὡς Κύριος καὶ Διδάσκαλος. Ἐν τούτοις θὰ ἐπεθύμουν νὰ συγκατανεύσῃ διὰ τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον τοιαύτην καλωσύνην δεικνύει πρὸς ἐμέ: et non omnis moriar, ἂν διασωθῇ τὸ ἔργον τοῦ κυρίου Fabre. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκείνη ἡ εἰκὼν μίαν ἡμέραν θὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς Φλωρεντίας, θὰ ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι θὰ συνεχίσω νὰ κατοικῶ εἰς τὴν προσφιλεῖ ταύτην πόλιν, ἂν ἀντίγραφον τῆς μελαγχολικῆς προσωπογραφίας μου παραμείνῃ εἰς οἰκίαν τινά, μάλιστα δὲ εἰς τὴν οἰκίαν προσώπου, τὸ ὁποῖον, καίτοι ἐγὼ δὲν εἶμαι πλέον εὐτυχής, μὲ ἐνθυμεῖται πάντοτε μετὰ ἀφοσιώσεως. Χαῖρε.

Οὐῖγος »¹.

1. Τὸ ἰταλικὸν πρωτότυπον ἔχει ὡς ἐξῆς :

« Gottigen 17 Dbre 1815.

Carissimo Andrea,

Delle lettere, che voi mentovate, due sole mi capitavano: una a mezz' ottobre l'anno passato con la canzone alle Isole Ionie; l'altra a' primi di questo mese; nè alla prima risposi, perch'era allora debito mio di scrivere a pochissimi, e per sola necessità, onde molti che non sapevano le condizioni de' tempi, e a che termine stavano i fatti miei, m'avranno tenuto e mi tengono tuttavia per villano: disingannateli voi; parlo de' nostri Greci, — e segnatamente il vecchio *Antiquario* di Leucade, *Dottore e Pritano*, il quale mi mandò in dono il suo libro, mi scrisse e riscrisse, ed aspetta ancora mie lettere e per più disgrazia, e' stà molto su' convenevoli: però scusatemi voi, se n'avrete occasione; anzi fatemi sapere ove oggi si trovi tanto ch'io sappia ove scrivergli, e sdebitarmi una volta.

Quanto all'ode vostra, la mi piacque per cert' aria grecheggianti, e per quell'alta passione di patria che nobilita qualunque stile — bensì di due cose voglio come amico, e come quasi padre avvertirvi: — primamente, voi dovete resseagnarvi a non uscire dalla mediocrità, e a starvene contento de' titoli d'accademico di Pistoia e si fatti, e delle lodi de' vostri colleghi arcadi, finchè tratterete le Lettere volgarmente; nè potrete ingentilirvi l'ingegno, nè ordinare il vostro giudizio, nè alimentarvi sostanzialmente l'animo, se non quando voi vi darette con assiduo e caldo volere allo studio degli scrittori latini e de' greci; e più vergogna è per noi nati, cresciuti a imparare in un pajo d'anni la lingua di Omero, di Tucidide e di Platone, il balbettarla, quand'altri, come questi tedeschi (fra' quali sto) ci spendono tanti anni che al fine la parlano e la intendono meglio di noi. E oltre alla vergogna, è gran danno; perchè, dagli italiani in fuori, non credo che altri ingegni possano mai derivare, sì per freddezza di natura, sì per asprezza d'idiomi, la vita, e gli spiriti che si agevolmente possiamo noi ricavare da quegli antichi. Vedo, figliuolo Andrea, come i tedeschi fanno l'anatomia ad ogni vocabolo greco o latino; e ti sanno dire a qualunque verso tu loro reciti, s'egli è dell'età di Esiodo, o de' Lirici,

Ἐπὶ τοῦ φακέλλου ὑπάρχει ἡ ἐξῆς διευθύνσις ἰταλιστί :

Κύριον

Ἀνδρέαν Κάλβον

I.X.

Φλωρεντίαν

ἐκ τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι ὁ Φώσκολος ἀπέστειλε τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κάλβον, οὐχὶ ταχυδρομικῶς, ἀλλὰ διὰ μέσου γνωστοῦ του προσώπου ἡ κοινού φίλου.

Ὁ Φώσκολος, ὅπως πάντοτε, ἀποκαλεῖ τὸν συμπατριώτην του « ἀγαπητόν μου τέκνον, τέκνον μου Ἀνδρέα », ποῦ μᾶς ἀποδεικνύει πόσην ἀγάπην ἔτρεφε πρὸς αὐτόν. Κάπως παρὰξενον εἶναι ὅτι, ἐνῶ ὁ τόπος τοῦ Φωσκόλου εἶναι μᾶλλον πατρικὸς, μεγαλυτέρου πρὸς νεώτερον, τοῦ δὲ Κάλβου πλέον εὐλαβῆς, ὡς μαθητοῦ πρὸς διδάσκαλον, ὅμως εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν των ὁ Φώσκολος γράφει πρὸς τὸν Κάλβον εἰς πληθυντικὸν ἀριθμόν, ἐνῶ ὁ τελευταῖος ἀπευθύνεται πάντοτε πρὸς τὸν πρῶτον εἰς τὸν ἐνικόν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περιεχόμενον, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Φωσκόλου εἶναι — καθὼς παρατηρεῖ καὶ ὁ Camillo Antona - Traversi — ἀπὸ τὰς ὠραιότερας καὶ σπουδαιότερας τοῦ μεγάλου Ἑλληνοῖταλου ποιητοῦ,

o della scuola Alessandrina, o de' tempi degl'imperadori di Costantinopoli : parimenti di rado sbagliano intorno a' romani : pur non si commovono a un quadro di que' poeti ; non piangono mai ; sanno, e non sentono ; imparano, e non insegnano ; discorrono, e non fanno mai ; colpa, o per dire più giustamente, volontà della Madre Natura. Ma s'ei hanno da dolersi della Natura, la Natura avrebbe da dolersi di noi ; da che ci ha temprato altrimenti ; e se il campo non frutta bene, vuol dire che noi non abbiamo scelto nè sparso i semi lasciatici in eredità da' nostri maggiori. Però lasciate per ora il sonettare, e ineggiare, e rimare ; e conversate dì e notte con modestia insieme e ardire giovanile con que' Grandi dell'Antichità, e con una dozzina d'Italiani tra prosatori e poeti : e dove, come a me pare, siate degno d'essere loro discepolo, questo nome si paleserà manifesto ne' vostri scritti quando che sia ; e vi farà onore più che mille patenti d'Accademico, e di Pastorello Arcade. L'altro avviso è più grave ; ed è inoltre più facile ad eseguirsi. Voi parlate adirato in quell' ode alla vostra patria ; e di quest'ira trovate esempi in Dante e in Alfieri. Prescindiamo dal grande ingegno di que' due italiani ; e voglio anche che le sciagure di Dante (stese la mano e cercò l'elemosina !), ma voglio che le non vi spaventino ; lasciamo anche andare che l'Alfieri ebbe circostanze meno difficili : ma non tutti sanno generosamente nè utilmente adirarsi : e l'Ira Magnanima è dono, come ogni altra cosa, della Madre Natura ; è tal dono che su quella passione fu creato il primo poema del Mondo : onde vedete, che mentre volete ruggire da *Leone*, non v'accada di imitare quel nostro isolano *Pieri*, il quale chiamò i suoi compatrioti *pecore* e *zebre*, e non s'accorse ch'egli era *cane*, e abbajava, e non che atterrire altrui, tiravasi addietro le sassate : però oggi si sta a Treviso a far da Lettore di rettorica,

καὶ διὰ τὸ ὕψος καὶ διὰ τὰς πολυτίμους νουθεσίας, τὰς ὁποίας περιέχει. Ὁ Φώσκολος ἀναγνωρίζει, ὅτι ὁ νεαρὸς συμπατριώτης τοῦ ἔχει ποιητικὴν διάθεσιν καὶ ὄχι κοινὸν πνεῦμα, ὑπογραμμίζει δὲ τὸ ἑλληνοπρεπὲς καὶ ὑψηλὸν ὕψος, τὸ ὁποῖον ἐξακριβώσεν ὅλην τὴν παραγωγὴν τοῦ Κάλβου. Δὲν ἀποσιωπᾷ ὅμως καὶ τὰ ἐλαττώματα τῆς συνθέσεως καὶ τὸν παροτρύνει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν ὀργίλον τόνον, καὶ νὰ ἐπιδιοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν κλασσικῶν συγγραφέων ἄξιονημόνευτα ὅσα λέγει διὰ τὴν ἀνάγκην καὶ τὸ καθήκον τῶν Ἑλλήνων νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ ἐμβαθύνουν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων προγόνων των.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν εἰκόνα, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ἐπιστολῆς, πρόκειται περὶ τῆς προσωπογραφίας τοῦ Φωσκόλου, τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει ὁ φίλος τοῦ Fabre. Ἡ γνωστὴ θαυμάστρια τοῦ ποιητοῦ, ἡ περίφημος Κουϊρίνα Ματζιόττι, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ Φωσκόλου εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀποκτήσῃ ἀντίγραφον τῆς εἰκόνης, πρὸς παρηγορίαν τῆς διὰ τὴν μεγάλην ἀπώλειαν τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Fabre ἔφερε δισταγμοὺς καὶ ὑπῆρξεν ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τοῦ Φωσκόλου. Καὶ πάλιν ὅμως, μόνον μετὰ μακρὰν ἀλληλογραφίαν καὶ πολλὰς παρακλήσεις καὶ παρεξηγήσεις, οὐχὶ ἐστερημένας πικριῶν

accattando pane staniero, quando pur avrebbe potuto averlo più onorato nella sua terra. E s' hanno anche da guardare le circostanze e l'intento: or se l'Italia meritava che le si parlasse con isdegno come marcita, avvilita, prostrata, la Grecia la quale oggi è più barbara, che effeminata, merita parole diverse: e le parole sdegnose ed altere non persuadono altrui, anzi irritano. Però se volete pur dar avvisi alle isole nostre, e ne avete, figliuolo mio, diritto ed ingegno, imitate l'esempio del Petrarca. La sua canzone a' Principi Italiani *Italia mia, benchè il parlar sia indarno*, è non solo esemplare d'arte poetica, e di stile, e di gravità filosofica, e di estro lirico, ma è altresì specchio del modo di ammonire i forti senz'irritarli. — Or basti. — Al sig. Saverio Fabre porterete i miei rispettosì saluti, e lo pregherete che, se a Lui non rincresce, lasci cavar copia del mio ritratto per la persona di cui voi mi parlate. Nè io gli farei questa preghiera s'egli vincendomi anche in questo incontro di cortesia, non avesse rimesso in me il dare o negare il permesso: quando alla stretta de' conti il quadro è tutto suo, e cosa tutta sua, e merito suo; e a Lui sta il decidere come a Signore e a Maestro. Pur vorrei che si compiacesse alla persona che mostra tanta benevolenza per me; *et non omnis moriar* se vivrà il lavoro del Sig. Fabre; ma perchè un dì o l'altro quel quadro dovrà uscir di Firenze, a me parrà d'abitare in quella cara città, se una copia dell'immagine mia malinconica resterà in qualche casa; e nella Casa d'una persona, che mentr' io sono poco felice oramai, pur si ricorda sì affettuosamente di me. Addio.

Ugo ».

Ἐπὶ τοῦ φακέλλου :

Al Sig.

Sig. Andrea Calbo
S.M. Firenze

καὶ θλιβερῶν σχολίων, ἡ Ματζιόττι κατάρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐπιθυμητὴν εἰκόνα, διὰ τὴν ὁποίαν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1816 ἔγραψε πρὸς τὸν Φώσκολον : « Ἡ προσωπογραφία σου εἶναι ὁ μοναδικὸς θησαυρός, πὺν κατέχω : τὴν κοιτάζω, τῆς ὁμιλῶ — δὲν ἐτόλμησα ὅμως νὰ πλησιάσω τὰ χεῖλη, διότι σὲ ἀγαπῶ, ὅπως ἀγαποῦν οἱ ἄγγελοι, ἁγίως ».

Φαίνεται ὅτι αἱ συμβουλαὶ τοῦ Φωσκόλου δὲν ἔμειναν ἄκαρποι. Ὁ Κάλβος, ὅστις ἐθαύμαζε καὶ ἐξετίμα τὸν συμπατριώτην του, ἐπεδόθη μὲ μεγαλυτέραν ζέσιν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν κλασσικῶν, τῶν ὁποίων τὸ πνεῦμα ἀναξῆ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ᾠδὰς του, εὐτυχῆς δὲ καὶ ὑπερήφανος διότι ἡ ἰδική του πατρις δὲν ἦτο πλέον ὑπόδουλος καὶ ταπεινωμένη, καὶ διότι οἱ συμπατριῶταί του, μὲ νέαν ὁρμὴν καὶ πίστιν, θρασυαντες τὰ δεσμά, ἐπολέμουν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἡδύνατο βραδύτερον νὰ ψάλλῃ ὅτι « νέαν δάφνην οἱ Ἑλλήνες θέλουν ἀρπάξειν ».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ